

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

**«Формування та поширення сіоністської ідеології в Україні
(кінець XIX - початок XX ст.)»**

**«The Formation and Spread of Zionist Ideology in Ukraine (Late 19th - Early
20th Centuries)»**

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Пясецький Олександр Даніілович

Керівник к.і.н. Левченко Г. С. _____

Рецензент к.і.н., доц. Петрова Н. О.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2025 р.

Завідувачка кафедри

(підпис) Олена БАЧИНСЬКА
(прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК №__

протокол № ____ від _____ 2025 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

(підпис) Олена БАЧИНСЬКА
(прізвище, ім'я)

Одеса 2025

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження.....	9
1.1. Історіографія проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
Розділ 2. Єврейство в Україні наприкінці XIX ст. – на початку XX ст.	20
2.1. Життя євреїв у Європі наприкінці XIX – на початку XX ст.	19
2.2. Єврейське життя на території України на межі XIX–XX ст.....	25
2.3. Розвиток сіоніського руху на території України.....	30
Розділ 3. Розвиток сіоніських ідей та напрямів через літературу та журналістику.....	38
3.1. Суспільно–політичні трансформації українського єврейства та їх роль у становленні сіонізму через літературу й публіцистику.....	38
3.2. Журналістика як єврейський, громадянський голос в імперіях	44
3.3. Єврейська (ідішська) література: політичний та ідеологічний інструмент змін.....	53
Розділ 4. Вплив сіоніської діяльності політичних партій та рухів на зламі епох	60
4.1. Вплив сіонізму на формування політичних поглядів.....	60
4.2. Соціалізм та єврейське бачення майбутнього при ньому.....	70
4.3. Політичне становище євреїв на теренах України на початку XX ст.	78
Висновки.....	85
Список джерел та літератури	90

ВСТУП

Актуальність теми: Переломний період і обставини, що утворилися, для створення середовища зміни самої життєдіяльності народу, який довгий час співіснував тихо з іншими народами на їхніх землях, але пізніше зрадив своєму головному правилу невтручання у зовнішні справи. Оскільки саме на рубежі кінця XIX ст.– початку XX ст. відбувся вирішальний поворот за багаторічний історичної єврейського народу, що стало важливим чинником для формування єврейської громадської діяльності та політики, що змінив їхній спосіб життя в геополітичних процесах. Це справило великий вплив на єврейське суспільство, що вплинуло на відходом від політики нейтралітету в традиційному устрої та початком пошуку нової діяльності, а також рухів для боротьби з антисимітизмом. Досліджуваний період у часовому відрізку був явним прикладом епохи наростаючої расової, політичної ненависті.

Для сучасної України дослідження має особливе значення, адже єврейські громади є важливою частиною українського суспільства досі. Аналіз політичних, публіцистичних та економічних взаємодій між євреями та українцями у цей період є критично важливим для розуміння у подальшому формуванні процесів модерної української політичної нації та її політичного, мультикультурного надбання.

Мета роботи: Розібрати певні аспекти, що сильно вплинули на зміну життєдіяльності єврейства в Україні, яке взаємодіяло з українськими, національними організаціями, рухами. Так само, як воно взаємодіяло загалом у Східній Європі, а також створювало політичні позиції євреїв у той час. Визначити політичний перебіг, явний вплив діяльності (івритських та ідишських) періодичних видань та ідеологічної, пропагандистської єврейської літератури на самих євреїв, стимулюючи їх до політичної та ідеологічної боротьби за свої права.

Завдання:

– Проаналізувати джерельну базу: документи, особисті записи, спогади.

– Простежити чіткі етапи переходу діяльності євреїв із закритих громад з політичним невтручанням чи діячів ідеї інтеграції у суспільство титулованої нації (відмови від віри та порядку своїх предків на користь нових, чужих) до ідей відстоювання особистих прав.

– Особливі взаємини між українцями та євреями на рубежі кінця ХІХ–початок ХХ століття. Витоки їхньої боротьби та примирення з подальшим співробітництвом.

– Просування політичних рухів у тому числі сіонізму, що зароджувався в Україні та взаємодія з іншими єврейськими суспільствами у Східній Європі.

– Проаналізувати діяльність та роботу у розвитку ідеологічних засад сіонізму та інших політичних ідей, таких як: Шолом Алейхем, Менделе Мойхер – Сфорім, Леон Пінскер, Ахад Га–Ам та Володимир Жаботинський.

– Розглянути діяльність сіонізму в Україні та Східній Європі кінці ХІХ – початок ХХ століття, до періоду розпаду російської імперії.

Об'єкт дослідження– процес розвитку єврейського національного руху на теренах України наприкінці ХІХ– на початку ХХ ст.

Предмет дослідження– формування та еволюція сіоністської ідеології, а також механізми й форми її поширення серед єврейських громад в Україні у зазначений період.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця ХІХ–початок ХХ ст.

Географічні межі включають територію сучасної України, яка входила до складу двох імперій: російської та Австро – Угорської.

Методи дослідження, зумовлені специфікою об'єкта та предмета, мети та завдань дослідження і включають принципи: об'єктивності, толерантності, системності та діалектичного розуміння історичного процесу. У роботі використано як загально наукові так і історичні методи.

Метод аналізу був використаний для розчленування складного історичного матеріалу, політичних доктрин (зокрема сіонізму й автономізму), а також змісту джерел— публіцистики та офіційних документів— на окремі елементи з метою їхнього детального вивчення. Синтез так само, дав змогу об'єднати отримані уривчасті знання в цілісну картину й сформувавши в сумарний висновок про історичні процеси та взаємодії. Загальне застосування цих методів забезпечує зрозуміти сутність досліджуваних подій, явищ та сприяє до подальшого формуванню об'єктивних наукових суджень по данній тематиці.

Метод узагальнення та систематизації був необхідним для класифікації та налагодження розрізнених історичних фактів, ідеологічних течій, форм єврейської громадської активності та проявів антисемітизму в проаналізованій період. За допомогою цих методів стало можливим виявити спільні закономірності, структурувати матеріал і виробити необхідні теоретичні позиції або положення, що підвищує послідовність викладу.

Історико—генетичний метод дав змогу простежити походження сіоністського руху та інших течій єврейської і різноманітних політичних думок в Україні. Він дозволив виявити причинно—наслідкові зв'язки між модернізаційними процесами в самому єврейському суспільстві, кризою традиційних інститутів, посиленням антисемітизму наприкінці століття та трансформацією самого єврейського життя. Завдяки цьому стало можливим встановити хронологічну послідовність подій і пояснити саме формування нових політичних утворень. Метод забезпечує достовірність модернізації розвитку відповідних ідеологій.

Історико—порівняльний (компаративний) метод допоміг здійснити аналіз різноманітних єврейських ідеологічних течій, наприклад, сіонізму й Бунду, на території України, а також співставлення українського досвіду з процесами в інших регіонах Східної Європи дозволили виявити як особливі, так і спільні риси єврейського політичного руху. Цей метод допомагає уникнути односторонніх трактувань і сприяє об'єктивності висновків.

Проблемно–хронологічний метод дозволив структурувати матеріал роботи навколо основних проблем– зокрема кризи традиційного устрою та зростання антисемітизму– із суворим дотриманням хронологічної логіки їхнього розвитку. Це дозволило системно подати дослідження, уникнути змішування різних історичних періодів і забезпечити повноту висвітлення теми.

Застосований комплекс методів є всестороннім і дозволяє досягти поставленої мети дослідження.

Історико–генетичний метод допомагає не лише констатувати факти, а й визначати їхні причини й еволюцію.

Контент–аналіз сприяє об'єктивізації висновків щодо суспільно–політичного дискурсу, а порівняльний метод нівелює суб'єктивні оцінки, показуючи різні перспективи та контексти.

Поєднання історичних методів із політологічним підходом дозволяє перейти від простого опису подій до науково обґрунтованого аналізу політичних та ідеологічних процесів у єврейському суспільстві України.

Особистий внесок та наукова новизна.

Наукова новизна роботи полягає у: Комплексному поєднанні історичних і політологічних методів для аналізу становлення сіонізму в Україні, що дозволило відійти від традиційного суто історичного опису та здійснити критичний аналіз політичних і соціальних процесів у єврейському суспільстві кінця XIX – початку XX ст.

Обґрунтуванні ролі українських земель як одного з ключових центрів формування політичного сіонізму, що ґрунтується на узагальненні джерельних даних та новітньої історіографії. У роботі показано, що саме концентрація єврейського населення, громадська активність і видавничі процеси в Україні стали критичними чинниками розвитку руху, що традиційно недооцінювалося в науковій літературі.

Виявленню недостатньо досліджених аспектів ідеологічних розломів усередині сіонізму, зокрема взаємодії культурно– утопічного,

соціалістичного та ревізійністського напрямів, а також їхнього впливу на формування політичної ідентичності євреїв України.

Аналізі соціальної структури учасників сіоністських та інших єврейських рухів на основі фрагментарних джерел, що дозволило запропонувати новий підхід до вивчення соціології раннього сіонізму (інтелігенція, підприємці, торговці, працівники) та показати відмінності від бундистського середовища.

Впровадженню в українське академічний дискурс нові джерела, опубліковані у 2020–2025 роках (мемуари, переклади, цифрові архіви), які раніше не використовувалися у вітчизняних дослідженнях з історії єврейських політичних рухів.

Матеріали кваліфікаційної роботи були апробовані під час проходження виробничої практики. Було озвучено доповідь в Одеській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. М. Грушевського.

Для досягнення поставленої мети та завдань структура роботи є логічною та послідовною. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел та літератури.

Перший розділ роботи присвячений теоретичному та історико – концептуальному підґрунтю дослідження. У ньому здійснено аналіз історіографії обраної проблематики, розглянуто ключові наукові підходи та концепції, пов'язані з політичною активізацією єврейства на рубежі ХІХ–ХХ століть, та окреслено методологічну базу роботи. Також визначено та розкрито сутність основних понять і явищ (таких як сіонізм, бундизм, антисемітизм) досліджуваного періоду, що закладає необхідну теоретичну основу для подальшого аналізу.

Другий розділ аналізує переломний період кінця ХІХ– на початок ХХ століття для єврейської громади України. Основна увага приділяється зміні життя та відходу від політики нейтралітету та традиційної системи. Наводяться необхідні положення розуміння внутрішньої трансформації,

викликаної модернізацією, урбанізацією і кризою застарілих традиційних інститутів.

У третьому розділі аналізується становлення сучасного єврейського руху та його величезний вплив, оскільки саме українські землі відіграли ключову роль у закладанні основ сіонізму у Східній Європі та Україні. Саме тим часом сформувалося нове політичне покоління, яке згодом визначило майбутнє єврейського народу.

Четвертий, заключний розділ, присвячений аналізу розвитку сіонізму та інших єврейських ідеологічних течій в Україні як невід'ємної частини широкого процесу єврейської модернізації. Основну увагу приділено досвіду українського та східноєвропейського єврейства, який став невід'ємною частиною історії сіоністського руху та суттєво вплинув на перебіг наступних подій, включаючи створення Держави Ізраїль у 1948 році.

У Висновках підсумовуються ключові результати дослідження, формулюються основні рекомендації та окреслюються перспективи подальшого вивчення теми.

Під час підготовки роботи було опрацьовано широкий комплекс літератури та джерел, що налічує 50 позицій. До списку увійшли як сучасні дослідження, так і класичні праці з історії єврейсько-українських взаємин, політичних рухів та культурних процесів кінця XIX – початку XX ст.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Перший розділ магістерської роботи має на меті закласти необхідний теоретико–методологічний фундамент для всебічного та неупередженого вивчення обраної теми: розвитку сіоністського руху та єврейської політичної думки в Україні на зламі ХІХ–ХХ століть. У цьому розділі здійснюється комплексний аналіз наукового доробку попередників та характеристика першоджерел, які лягли в основу дослідження. Таким чином, положення і висновки цього розділу забезпечують методологічну прозорість роботи та підтверджують обґрунтованість обраних підходів для реалізації поставлених у вступі завдань.

1.1. Історіографія проблеми.

Величезна кількість робіт присвячена розвитку сіонізму в Європі і як він загалом вплинув на зміну життєдіяльності самих євреїв та їх погляди на життя, а так само само собою на створення надалі держава Ізраїлю. Все це вплинуло не тільки певні події, прагнення діячів, а й вплив із взаємодії з Україною. Оскільки 30% сіоністських діячів та інших політичних діячів становили євреї народжені з Східної Європи, у тому числі з України, для складання та вивчення етапів розвинутих сіоністських ідей на українських землях. Також допомогло їм і співробітництво і з місцевими національними, українськими рухами, які спочатку були ворожі настрої до євреїв, але пізніше побачили їх у деякій ступеня самих себе.

Проблематика сіоністського руху та кардинальні видозміни серед єврейського суспільства на території України кінця ХІХ – початку ХХ ст. привертали увагу дослідників упродовж кількох десятиліть. Історіографія питання є багатсторонньою, оскільки комбінує в собі дослідження з історії Східноєвропейського єврейства, вивчення ідейних течій сіонізму, аналіз українсько– єврейських взаємовідносин, розвиток національних рухів та роль самої інтелектуальної еліти у політичних перетворень регіону. Значна

частина праць присвячена вивченню загальноєвропейського сіоністського руху, однак українська складова у багатьох дослідженнях тривалий час залишалася периферійною. Лише з другої половини ХХ ст. формується цілісний науковий дискурс, що підкреслює важливу роль українських земель як одного з головних етапів раннього політичного сіонізму.

Однією з найвпливовіших робіт, що започаткувала академічний аналіз сіонізму як цілісного історичного явища, стала книга американсько – ізраїльського історика Вальтера Лакера «A History of Zionism» (1972). Лакер бачить сіонізм не лише як національно–визвольний рух, але й як бурну, інтелектуальну реакцію на саму кризу єврейського суспільства та суспільно європейський антисемітизм. У його працях український контекст представлений як один із важливих елементів загальноєвропейського руху. Лакер підкреслює, що Східна Європа, включно з Україною, стала «суспільною основою», пересіклися модернізація та жорсткі імперські обмеження. Саме це породило фундамент суперечності, які сіонізм так намагався розв'язати. Хоча увага та наміри автора досить широка, його підхід став структурованим взірцем для подальших досліджень українських регіональних властивостей [35].

Серед західних авторів значне місце займає також Девід Віталь, автор фундаментальної праці «A People Apart: A Political History of the Jews in Europe 1789–1939» (2001). Він розглядає єврейське питання в ширшому контексті політичного визволення народів Європи. Віталь також підкреслює, що українські землі були не другорядним, а однією з ключових територій формування політичної активності єврейства. Саме тут діяли численні гуртки Ховевей–Ціон, виникали перші організаційні структури майбутнього світового сіонізму, а інтелігенція українських міст активно долучалася до ширших єврейських модернізаційних процесів [47].

Вагомий внесок у вивчення сіонізму зробив Цві Гітельман, автор дослідження «The Emergence of Modern Jewish Politics: Bundism and Zionism in Eastern Europe» (2003). На відміну від Лакера та Віталя, Гітельман

акцентує саме на внутрішній політичній структурі єврейського суспільства, розглядаючи сїонїзм не як домінуючий рух, а як одну з кількох конкурентних течій. Він порівнює сїонїзм із бундизмом, автономїзмом, ортодоксальними течіями та інтеграціонїстськими ідеями. Це дозволяє побачити багатогранність політичних основ серед Східноєвропейського єврейства. Праця Гїтельмана особливо важлива для українського контексту, оскільки саме українські землі стали однією з арен найбільш гострого протистояння між політичними течіями єврейства [41].

Поступ до сформування цілісного бачення історії євреїв України пов'язаний із роботами американського історика Натана Меїра. У книзі «Kiev, Jewish Metropolis: A History, 1859–1914» (2010), Меїр детально реконструює життя єврейської громади Києва наприкінці ХІХ– на початку ХХ ст. Він досліджує не лише соціально–економічні аспекти, а й урбанізаційні процеси, розвиток інтелектуального середовища, взаємини з владою та міжнаціональні конфлікти. Праця Меїра стала одним із перших повноцінних західних досліджень, що представила Київ як значний центр єврейської модернізації. Особливу увагу він приділяє погромам 1880–х рр. та реакції єврейської громади, яка, за його висновками, стала важливим каталізатором політичної активізації [35].

У книзі «Stepchildren of the Shtetl: The Destitute, Disabled, and Mad of Jewish Eastern Europe, 1800–1939» (2020) Меїр розширює поле дослідження, аналізуючи маловивчені соціальні групи– маргіналізованих членів єврейської громади. Хоча ця праця не присвячена суто українським землям, вона допомагає зрозуміти соціальні потрясіння, що сприяли поширенню сїонїзму як відповіді на структурну кризу традиційного штетлу [44].

Окреме місце в історіографії посідає українсько– канадський славіст Мирослав Шкандрій. Його книга «Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity» (2009) пропонує комплексне осмислення єврейсько– українських взаємин через призму літератури, образів, стереотипів і культурної полеміки. Шкандрій показує еволюцію українського погляду на

євреїв– від романтичних уявлень до конфліктних і взаємодоповнюючих моделей співіснування [41].

Видатним американським істориком, професором єврейської історії, Майкл Станіславський у своїй праці «Nathan J. Miller Professor of Jewish History» у Колумбійському університеті, де викладає з 1980 року, а також є директором–емеритом Інституту ізраїльських та євреїв (кінця ХІХ– початку ХХ століття) стало часом глибокої внутрішньої трансформації, що охопила єврейське суспільство в Україні та Східній Європі, котре на той час входило до складу двох імперій: російської та Австро–Угорської. Праця «Zionism and the Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky» в епоху, позначену урбанізацією та кризою застарілих традиційних інститутів, основна увага в розділі приділяється зміні способу життя євреїв та їхньому відходу від політики нейтралітету та ізоляціонізму, яку традиціоналісти не бажали трансформувати. Цей процес був викликаний як внутрішніми віяннями модернізації, так і зовнішніми викликами, головним серед яких було наростання расової та політичної ненависті та антисемітизму, що вимагало від єврейського народу пошуку нових шляхів для забезпечення своєї безпеки та майбутнього. Головний аргумент полягає в тому, що коли ці інтелектуали зверталися до сіонізму, вони не полишали своїх попередніх естетичних та світоглядних установок, а, навпаки, моделювали сіонізм відповідно до свого космополітизму кінця століття, завдяки чому робота Станіславського переконливо ілюструє, як космополітизм трансформувався в націоналізм у житті та діяльності ключових засновників сіоністського руху, що стало цінним внеском у вивчення європейської та єврейської культурної та політичної історії [44].

Новітня історіографія розглядає українські землі не як регіон, де лише «приймали» ідеї Герцля, а як активний генератор ідей та політичних практик, що формували загальноєвропейський сіоністський дискурс. Саме це відображено у працях сучасних науковців, що працюють з архівами YIVO, Jabotinsky Institute та цифровими документальними платформами. Особливої

уваги заслуговують нові публікації листів та документів Володимира (Зеєва) Жаботинського, уродженця Одеси, який став одним із найвпливовіших діячів світового сіонізму.

Погроми 1881–1884 рр. стали поворотним моментом для єврейської історії України, що відображено у численних працях західних і українських авторів. Вони показують, що події цього періоду не лише поглибили кризу традиційного штетлу, але й стимулювали виникнення політичної самоорганізації та активізації ідей Ховевей–Ціон.

У цьому контексті важливим є аналіз праць, присвячених поширенню антисемітських ідей у ХІХ ст., зокрема досліджень впливу книги Якова Брафмана «Книга кагалу» (1869–1875). Історики, серед яких і українські дослідники, підкреслювали її фальсифікаційний характер, однак роль цього твору в поширенні негативних стереотипів на українських і білоруських землях була значною. У сучасній історіографії ця проблематика набуває нового прочитання – як приклад інформаційної війни та конструювання етнічних уявлень у багатонаціональній імперії.

В історіографії останніх років важливе місце посіли нові переклади та цифрові архіви. Особливо цінними стали два томи мемуарів Пінхеса – Дова Гольденштейна «The Shochet» (2024–2025), що відкрили доступ до унікальних свідчень життя єврейських громад України та Криму. Також актуальність мають нові цифрові публікації YIVO, архіви Жаботинського, а також проєкти, присвячені єврейським письменникам їдишем – Менделе Мойхер–Сфоріму, Шолом–Алейхему, Дінезону.

Ці праці дозволили по-новому інтерпретувати як внутрішнє життя єврейських громад, так і їхню взаємодію з українським середовищем. Сучасні історики дедалі частіше застосовують міждисциплінарні методи – від соціальної антропології до інтелектуальної історії – що робить дослідження більш комплексними.

1.2. Джерельна база дослідження.

Джерельна база цього дослідження є надзвичайно широкою, багаторівневою та різноплановою, оскільки тема формування, розвитку й трансформації політичних та ідеологічних течій єврейського руху в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. вимагає опори на максимально різномірний комплекс матеріалів. Цей період позначений не лише внутрішніми соціально-політичними змінами в єврейському середовищі, але й тісною взаємодією єврейських громад із українським суспільством, що формувалося на переломі імперської доби. Для об'єктивного аналізу важливо враховувати як офіційні документи, так і приватні джерела, мемуари, листування, публіцистику, художню літературу, цифрові архіви та новітні переклади, які лише останніми роками введені до наукового обігу.

Джерела, використані в роботі, умовно поділяються на кілька основних груп: документальні та архівні матеріали єврейських діячів; листи, щоденники та інші особисті записи, опубліковані або оцифровані; мемуарна спадщина діячів Східної Європи; періодичні видання та публіцистика на івриті, їдишській та українською мовами, цифрові енциклопедії та спеціалізовані електронні архіви; художні джерела, що частково містять документальні фрагменти; новітні переклади (2020–2025 рр.), які відкрили доступ до низки текстів уперше.

Кожна група становить важливий пласт інформації, дозволяючи комплексно реконструювати інтелектуальний, соціальний та політичний контекст розвитку єврейських громад України.

Одним із ключових масивів джерел стали матеріали, представлені в *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Ця електронна енциклопедія є найбільшим на сьогодні проєктом, присвяченим історії євреїв регіону, і містить: листування політичних та культурних діячів; оцифровані рукописи, чернетки статей, неопубліковані матеріали; фото, аудіо та відеосвідчення; аналітичні статті сучасних науковців про ключові персоналії, рухи та соціальні процеси.

YIVO дозволяє не лише ознайомитися із загальними науковими статтями, а й працювати із першоджерелами, зокрема матеріалами, що стосуються сіоністських організацій в Одесі, Києві, Катеринославі, Білій Церкві та інших містах України. Значна частина опублікованих там документів раніше була недоступною широкому академічному середовищу, що підвищує дослідницьку цінність ресурсів.

До важливих джерел належать цифрові архіви The Jabotinsky Institute in Israel, заснованого 1937 року. Інститут не лише збирає документи, але й систематично поповнює фонди. Спадщина Володимира (Зеєва) Жаботинського – одного з найвпливовіших діячів єврейського політичного руху – охоплює: повне листування з іншими діячами сіонізму; рукописи публіцистичних і політичних праць; матеріали його діяльності в Одесі та Європі; фотографії та оцифровані особисті документи [4].

Ці джерела дають змогу простежити формування ревізійної течії сіонізму та реакцію єврейських громад України на політичні зміни.

Суттєвий пласт джерельної бази становлять автобіографії та мемуари діячів, які були безпосередніми учасниками або свідками суспільних процесів. Центральним джерелом є збірка «Essays– Letters– Memoirs» (переклад Леона Сімона, Oxford University Press, 1946), присвячена творчості та діяльності Ахад Га–Ама– провідного ідеолога духовного сіонізму, який тривалий час жив та працював в Одесі. Особливо цінними є: його критика політичного сіонізму Герцля, бачення культурного відродження єврейства, філософські есе про націю, етику, релігію, листування з діячами єврейських громад в Україні [1].

Ця спадщина дозволяє побачити, як інтелектуальна боротьба між різними течіями сіонізму відбивалася саме на українських землях.

Надзвичайно важливим новітнім джерелом стали два томи мемуарів Пінхеса–Дова Гольденштейна «The Shochet». Це унікальний текст, який вперше дозволяє прочитати свідчення релігійного діяча–шохета з України й Криму про життя єврейської громади кінця XIX – початку XX ст. Мемуари

містять: детальні описи повсякденного життя; згадки про погроми, переслідування, державні утиски; інформацію про релігійні практики та внутрішні конфлікти єврейської спільноти; рефлексії автора про модернізацію та кризу традиційної громади.

Особливість цього джерела полягає в тому, що мемуари більше ста років залишалися недоступними і лише у 2024–2025 рр. були перекладені та опубліковані.

До групи мемуарних джерел входить також цифровий проєкт “Jacob Dinezon– Beloved Uncle of Modern Yiddish Literature”. Матеріали включають: численне листування письменника з діячами Східної Європи (включно зі Шолом–Алейхемом), біографічні коментарі, оцифровані твори та статті.

Цей ресурс важливий тим, що відображає взаємозв'язки між єврейськими інтелектуалами Українських, Литовських та Польських регіонів і показує, як ідейні течії поширювалися трансрегіонально.

До джерельної бази входить також частина листів Шолом–Алейхема, опублікована у виданні «The Letters of Menakhem–Mendl and Sheyne–Sheyndl and Motl, the Cantor’s Son». Хоча текст є художнім, перші сторінки містять реальні листи автора до дружини. Вони включені у дослідження виключно як документальні матеріали, що: відображають складні умови життя євреїв у Києві та Полтавській губернії; демонструють обмеження, встановлені царською адміністрацією; показують побутові практики єврейського суспільства.

Особливо цінними є описи Києва як «Єгупк»– великого міста, де, попри модернізацію та активне культурне життя, євреї стикалися з численними заборонами.

У дослідженні використовуються сучасні електронні платформи, що містять оцифровані документи: бази даних YIVO; архіви Jabotinsky Institute; платформи, присвячені діячам їдишської літератури; новітні цифрові сховища перекладів та єврейської документалістики.

Важливість цих ресурсів полягає у тому, що вони відкривають доступ до джерел, які традиційно не представлені в українських архівах, дозволяючи забезпечити ширшу картину досліджуваного періоду.

Хоча художня література не може виступати основою для фактологічного аналізу, деякі твори мають документальну цінність завдяки: включенню реальних листів, щоденникових записів, автобіографічних фрагментів; реалістичним описам побуту, соціальних умов, настроїв громади; відтворенню ментальних уявлень і стереотипів того часу.

Так, твори Менделе Мойхер–Сфоріма, Шолом–Алейхема та І. Л. Перца відтворюють широкий спектр соціальних, побутових і моральних проблем єврейського суспільства, що дозволяє доповнити фактичні матеріали по даній темі дослідження.

Важливим аспектом джерельної бази є включення найновіших перекладів і публікацій, які лише останніми роками стали доступними дослідникам. Серед них: повні переклади мемуарів Пінхеса–Дова Гольденштейна (2024–2025); нові добірки листів В. Жаботинського; оновлені інтернет–архіви YIVO; матеріали з платформ, присвячених діячам сіонізму

Ця група джерел дозволяє суттєво розширити горизонти дослідження, оскільки раніше більшість цих матеріалів не була доступною українському науковому середовищу.

Таким чином, джерельна база дослідження має комплексний характер і охоплює: документальні джерела (листи, щоденники, рукописи, офіційні документи); публіцистику та періодику, що відображає внутрішні дебати єврейства та взаємини з українським суспільством; мемуари, які є безпосередніми свідченнями історичних подій; електронні архіви, що увели до наукового обігу раніше недоступні матеріали; новітні переклади, які значно розширили можливості реконструкції історичного контексту; художні джерела, що доповнюють загальну картину соціально–культурного побуту.

Комплексний аналіз цих матеріалів дозволяє відтворити багатовимірну картину розвитку єврейської громади України, її взаємодії з українським середовищем та становлення єврейської політичної думки в регіоні.

РОЗДІЛ 2. ЄВРЕЙСТВО В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ. – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Період кінця ХІХ – початку ХХ століття для єврейської громади, який став часом глибокої внутрішньої трансформації, що охопила єврейське суспільство в Україні та Східній Європі, яке на той час входило до складу двох імперій: російської та Австро–Угорської. В епоху, позначену урбанізацією та кризою застарілих традиційних інститутів, основна увага в розділі приділяється зміні способу життя євреїв та їхньому відходу від політики нейтралітету та ізоляціонізму, яку традиціоналісти не бажали трансформувати. Цей процес був викликаний як внутрішніми віяннями модернізації, так і зовнішніми викликами, головним серед яких було наростання расової та політичної ненависті та антисемітизму, що вимагало від єврейського народу пошуку нових шляхів для забезпечення своєї безпеки та майбутнього. У цьому контексті досліджується, як єврейське суспільство поступово перетворювалося на активного суб'єкта політичних і суспільних процесів, починаючи від загальноєвропейських тенденцій у підрозділі і закінчуючи специфікою єврейського життя на українських теренах, а також деталізуючи роль єврейської публіцистики та журналістики, як ключових інструментів для формування національної самосвідомості.

2.1. Життя євреїв у Європі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Кінець ХІХ – початок ХХ століття став одним із найдраматичніших і найтрансформаційніших періодів в історії європейського єврейства. Ця епоха, що передувала катастрофі Голокосту, була позначена глибокими соціальними, економічними, політичними та культурними змінами, які кардинально вплинули на життя мільйонів євреїв. Від традиційного укладу східноєвропейських штетлів до інтеграції та асиміляції в західних метрополіях, євреї Європи стикалися з безпрецедентними викликами, такими як зростання антисемітизму, а також можливостями, що відкривалися завдяки модернізації та новим ідеологічним течіям. Цей період був часом

інтенсивних пошуків ідентичності, формування нових політичних рухів та значного внеску євреїв у європейську культуру та науку.

Наприкінці XIX століття єврейське населення Європи становило близько 8–9 мільйонів осіб, що робило його найбільшою єврейською громадою у світі. Географічно європейське єврейство було розділене на дві великі групи:

Євреї Східної Європи: Переважна більшість, близько 75–80% усіх євреїв Європи, проживала в російській імперії (в межах так званої Смуги осілості, що охоплювала сучасні Україну, Білорусь, Литву, частину Польщі та Молдови), а також в Австро–Угорській імперії (Галичина, Угорщина) та Румунії. Ці громади були переважно ортодоксальними, зберігали традиційний спосіб життя, розмовляли їдишем і жили в компактних поселеннях– штетлах, або у великих містах зі значними єврейськими кварталами. Вони часто стикалися з державною дискримінацією, економічними обмеженнями та періодичними погромами [35].

Євреї Західної та Центральної Європи: Менша, але економічно та культурно впливова частина єврейства проживала у Німеччині, Франції, Великій Британії, Нідерландах, Італії та інших країнах. Ці громади були значно більш інтегрованими в суспільство, розмовляли мовами своїх країн, мали доступ до світської освіти та займали важливі позиції у фінансах, торгівлі, науці та культурі. Проте, навіть тут вони не були повністю вільними від проявів антисемітизму, хоча й у менш жорстоких формах, ніж на Сході.

Цей демографічний та географічний розподіл зумовлював значні відмінності у соціальному становищі, економічній діяльності та культурному розвитку єврейських громад у різних частинах континенту.

У Східній Європі життя значної частини євреїв продовжувало обертатися навколо традиційних інститутів. Штетл (містечко) був центральною ланкою єврейського життя, де релігія, громада та родина були нерозривно пов'язані. Синагога була не лише місцем молитви, а й центром

громадського життя, навчання та соціальної взаємодії. Релігійні школи (хедери, єшиви) відігравали ключову роль у вихованні молоді.

Економіка штетлу була переважно дрібноторговельною та ремісничою. Євреї часто виступали як посередники, торговці, корчмарі, кравці, шевці. Незважаючи на бідність, громади мали розвинену систему взаємодопомоги та благодійності. Культурне життя було насиченим, зосередженим навколо їдишу– мови, яка стала виразником унікальної східноєвропейської єврейської культури.

У великих містах Східної Європи, таких як Варшава, Одеса, Київ, Вільнюс, Краків, євреї часто проживали в окремих кварталах, які, хоча й не були офіційно гето у середньовічному розумінні, все ж функціонували як компактні єврейські анклави. Тут також зберігалися традиції, але водночас відбувалися процеси урбанізації та зароджувалися нові ідеї [35].

В Європі єврейське життя зазнало глибокого впливу модернізації та ідей Хаскали (Єврейського Просвітництва), що зародилися ще у XVIII столітті. Хаскала закликала євреїв до інтеграції в суспільство, вивчення світських наук, освоєння мов країн проживання та реформування традиційного єврейського життя.

Багато євреїв почали відвідувати світські школи та університети, що відкривало їм шлях до нових професій та соціальних ліфтів. Це, у свою чергу, сприяло формуванню єврейської інтелігенції.

Їдиш, який був основною мовою спілкування на Сході Європи, поступово витіснявся національними мовами (німецькою, французькою, польською, російською) серед асимільованих євреїв.

Релігійні реформи: У відповідь на модернізацію виникли реформістські течії в ідаїзмі, які прагнули адаптувати релігійні обряди та доктрини до сучасних умов, що часто супроводжувалося скороченням ритуалів та зміною мови богослужіння.

Соціальна інтеграція: Євреї все активніше долучалися до суспільного життя, політики, культури та економіки країн де вони проживали.

Проте, асиміляція мала і зворотний бік: вона часто призводила до втрати єврейської ідентичності, віддалення від традицій та конфліктів між поколіннями. Крім того, навіть повна асиміляція не завжди гарантувала повне прийняття з боку неєврейського суспільства, що особливо яскраво проявилось на тлі зростання антисемітизму.

Економічне життя євреїв Європи наприкінці XIX – на початку XX століття також зазнало значних змін. У Західній та Центральній Європі євреї відігравали помітну роль у фінансовій сфері, банківській справі, торгівлі, промисловості, а також у вільних професіях (лікарі, юристи, журналісти). Вони були серед піонерів індустріалізації та розбудови капіталістичної економіки.

Натомість у Східній Європі, особливо в Смузі осілості, економічна ситуація була значно складнішою. Хоча євреї продовжували займатися традиційними ремеслами та торгівлею, зростала бідність, спричинена перенаселенням, обмеженнями та конкуренцією. Багато євреїв були змушені шукати роботу на фабриках та заводах, поповнюючи лави робітничого класу. Це призвело до формування єврейського пролетаріату, що, у свою чергу, сприяло поширенню соціалістичних ідей серед єврейського населення [35].

Урбанізація також вплинула на економіку: євреї масово переїжджали з малих містечок до великих міст у пошуках кращих можливостей, що створювало нові соціальні та економічні виклики, такі як перенаселення, безробіття та погіршення умов життя в міських єврейських кварталах.

Однією з найхарактерніших і найтрагічніших рис цього періоду було зростання та трансформація антисемітизму. Якщо раніше він мав переважно релігійний характер (антиїудаїзм), то наприкінці XIX століття він еволюціонував у сучасний, расовий та політичний антисемітизм. Цей новий антисемітизм ґрунтувався на псевдонаукових расових теоріях, які стверджували, що євреї є окремою, нижчою расою, яка загрожує "чистоті" національних народів.

У Німеччині, Австро–Угорщині та інших країнах виникли антисемітські політичні партії та рухи, які використовували антиєврейські настрої для мобілізації населення та просування своїх ідеологій. Вони поширювали міфи про "єврейську змову" та "контроль над світом", що згодом стало основою нацистської пропаганди.

Навіть у країнах, де євреї мали формальну рівність, існували неформальні обмеження та "нульові квоти" для євреїв у державних установах, університетах та певних професіях.

Зростання антисемітизму, особливо його расової форми, стало серйозним ударом для надій на повну інтеграцію та змусило євреїв шукати нові шляхи для забезпечення своєї безпеки та майбутнього. У відповідь на виклики часу єврейські громади Європи розробили різноманітні стратегії та створили нові політичні та соціальні рухи.

Заснований Теодором Герцлем, сіонізм став найвпливовішим рухом, що пропонував євреям шлях до самовизначення та створення власної держави на історичній батьківщині– в Палестині. Герцль вважав, що антисемітизм є непереборним явищем, і єдиним вирішенням "єврейського питання" є створення суверенної єврейської держави. Перший Сіоністський конгрес відбувся у Базелі в 1897 році, що поклало початок організованому сіоністському руху [35].

Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та росії (Бунд), заснований у 1897 році, був впливовим соціалістичним рухом, що боровся за соціальні та політичні права єврейських робітників у межах існуючих держав. Бунд виступав за культурну автономію євреїв, збереження їдишу та боротьбу проти антисемітизму. Вони вірили, що єврейське питання може бути вирішене лише в рамках більш широкої соціалістичної революції.

Деякі єврейські громади прагнули модернізувати релігійні практики (реформістський юдаїзм), тоді як інші (неоортодоксія) намагалися поєднати суворе дотримання традиційних законів з інтеграцією у сучасне суспільство.

Єврейська народна партія (Folkspartei)– цей рух виступав за культурну автономію євреїв у діаспорі, захист прав меншин та розвиток єврейської мови та культури.

Наприкінці ХІХ– на початку ХХ століття спостерігався розквіт єврейської літератури їдишем та івритом (Менделе Мойхер–Сфорім, Шолом–Алейхем, Іцхок Лейбуш Перец, Хаїм Нахман Бялік), а також розвиток єврейського театру та образотворчого мистецтва. Ці рухи відображали різноманіття відповідей євреїв на виклики модерності та антисемітизму, від прагнення до створення власної держави до боротьби за рівні права та збереження культурної ідентичності в діаспорі.

Незважаючи на дискримінацію та переслідування, євреї Європи зробили надзвичайний внесок у європейську та світову культуру, науку та інтелектуальне життя. Цей період був часом розквіту єврейського таланту у багатьох сферах:

Єврейські вчені, такі як Альберт Ейнштейн (фізика), Зигмунд Фрейд (психоаналіз), Еміль Дюркгейм (соціологія), зробили революційні відкриття та заклали основи нових наукових дисциплін.

Окрім класиків їдишської та івритської літератури, євреї значно збагатили національні літератури Європи (наприклад, Штефан Цвейг, Франц Кафка, Марсель Пруст).

Єврейські композитори, виконавці та музиканти відігравали важливу роль у розвитку класичної та популярної музики.

Художники, такі як Марк Шагал, Модільяні, внесли свій унікальний внесок у світове мистецтво.

Єврейські мислителі активно брали участь у філософських дебатах свого часу, впливаючи на розвиток соціальних та політичних теорій.

Цей внесок був свідченням інтелектуального потенціалу та культурної життєздатності єврейського народу, що, водночас, парадоксально поєднувалося з наростаючими антисемітськими настроями.

Зростання антисемітизму, особливо погроми в російській імперії, а також економічні труднощі, призвели до масової еміграції євреїв з Європи. Мільйони євреїв, переважно зі Східної Європи, шукали притулку та кращого життя за океаном. Основні напрямки еміграції були Сполучені Штати Америки, а також Канада, Аргентина та Палестина (хоча еміграція до Палестини була значно меншою за масштабами).

Ця хвиля еміграції, що тривала до Першої світової війни, кардинально змінила географію світового єврейства, створивши великі та впливові єврейські громади за межами Європи. Вона також мала значний вплив на ті громади, які залишилися, оскільки відтік молоді та активних членів змінював їхню демографічну та соціальну структуру [33].

Кінець XIX– початок XX століття був надзвичайно складним, динамічним та багатогранним періодом для єврейського населення Європи. Це був час глибоких внутрішніх трансформацій, відходу від традиційного укладу життя та пошуків нових форм ідентичності. Водночас, це була епоха наростаючого антисемітизму, який, еволюціонувавши від релігійної нетерпимості до расової ідеології, ставив під загрозу саме існування єврейського народу на континенті [38].

Євреї реагували на ці виклики різними способами: від прагнення до повної асиміляції до розвитку національних рухів, таких як сіонізм та бундизм, що пропонували власні шляхи до самовизначення та захисту. Незважаючи на труднощі, євреї продовжували робити значний внесок у всі сфери європейського життя– науку, культуру, мистецтво, філософію.

Досвід цього періоду, з його контрастами між модернізацією та дискримінацією, інтеграцією та погромами, став вирішальним для подальшої історії єврейського народу, сформувавши основи для майбутніх подій, включаючи створення Держави Ізраїль та трагедію Голокосту. Розуміння цього перехідного періоду є ключовим для осмислення сучасної єврейської ідентичності та місця євреїв у світі [39].

2.2. Єврейське життя на території України на межі XIX – початку XX ст.

Життя євреїв, які проживали на території України, було тісно пов'язане з історичним полотном країни, навіть якщо українське суспільство не завжди це усвідомлювало. Взаємини між євреями та українцями були досить двоякими та складними. Кінець XIX століття був особливо складним періодом у цих відносинах, а також для життя єврейського суспільства в імперський період на території України. Незважаючи на схожу ситуацію та спільні погляди у питаннях прав, статусу в тодішніх імперіях (російській та Австро– Угорській), політиці, мистецтві та журналістиці, існували конфлікти [33].

Причини конфліктів сягали корінням у кілька важливих моментів. Євреї часто виступали представниками, що вели бізнес для аристократії Речі Посполитої. Наприкінці XIX ст. в західних територіях Європи, де політична та самостійна діяльність євреїв була більш бурхливою, ніж у російській імперії, їм доводилося маневрувати між поляками та українцями для досягнення своїх цілей [36].

Стійку концепцію стереотипів закріпила публікація відомої книги «Книга кагалу», виданої у 1869 р. та перевиданої у 1875 р. Яковом Брафманом. Це видання було популярним антисемітським твором, що стало своєрідним «джерелом» або «викриттям», яке «відкривало завісу» про «істинну» сутність євреїв. У творі також вказувалися «злочини» євреїв щодо релігійного утиску християн, а саме православних та їхніх церков. Популярність книги пояснювалася тим, що сам автор був євреєм, схожим на рід з батьківщини рабина, тому люди в імперський період могли повірити у правдивість тексту з його конспірологічною теорією союзу між поляками та євреями в приниженні православних. Однак, факт правдивості цього твору є вигадкою. Такі діячі, як І. Франко та М. Грушевський, досліджували «Книгу кагалу», намагаючись з'ясувати правдивість опублікованої інформації, але не отримали необхідного результату, що залишило завдання для подальшого аналізу істориками. Франко спочатку ставився до євреїв вороже, а потім його ставлення змінювалося з продовженням політичної кар'єри. Відомий

український письменник також розумів та поважав главу сіонізму Герцля, вважаючи 1890–ті роки основним періодом близького ідеологічного взаєморозуміння діяча у Західній Україні та єврейських громад [41, с. 10].

Незважаючи на різні камені спотикання та політичні розбіжності, українці та євреї приходили до компромісу: українці боролися за свою самостійність і свободу, а євреї – за право жити на цій землі без страху. Це був прояв українського лібералізму, закладеного Франком, що охоплював соціальні та економічні взаємини.

Євреї також перейняли схожі тенденції боротьби за себе, що вплинуло не лише на згаданих авторів, а й на Лесю Українку з її творами «Самсон», «Єврейська мелодія», які перекладалися на ідиш. Павло Грабовський у своїй книзі «Народу єврейському» висміював стереотипи та антисемітизм, що було написано у період хвилі переосмислення в українському інтелектуальному суспільстві (у другій половині XIX ст.).

Іншим фактором були погроми 1880–х і 1890–х років. Хвиля погромів прокотилася Україною, підконтрольною царському режиму, що призвело до травневих законів, які сильно вплинули на Київську губернію, але не торкнулися південних територій Північного причорномор'я. Проте, це не знімає відповідальності за удар по життю та діяльності єврейських громад. Ці обставини були пов'язані зі згортанням «ліберальних» законів і реформ, проведених за часів царя Олександра II, а вбивство імператора дало імперії перейти на рейки радикалізму, що призвело до жорсткіших заходів у Смузі осілости, вилившись у погроми та виселення [44].

У великих містах, як Київ, євреїв виселяли, не дозволяючи жити навіть у межах осілости або на околицях міст. 1880–ті роки XIX ст. – це період облав, переселень, а 1890–ті продовження жорсткої політики, що супроводжувалася не лише виселенням, а й арештами. Навіть у 1902 р. радник Ф. М. Ясногурський виступав з пропозицією про повне виселення євреїв з Києва, але царська влада не стала діяти настільки радикально. Дозвіл залишатися в місті отримали лише молоді або неодружені люди. Це стосувалося лише

старшого покоління, оскільки влада намагалася обмежити можливість зберегти статус єврейського життя. Факт того, що молодь (на початку ХХ ст.) розмовляла переважно російською, а покоління другої половини ХІХ–російською та ідишем. Причому російську вони використовували виключно для бізнесу, а ідишем– вдома [44].

Всі вищезазначені проблеми не могли залишитися без уваги старшого покоління, тому, крім відкриття шкіл на краю міст центральної та північної України, утворюється сіоністський рух, як відповідь травневим законам, Ховевей Ціон або «люблячі Сіон». Одним із засновників цього руху був відомий в Одесі редактор журналу «Сіон» Леон Пінскер [29].

Це показує, наскільки важко було євреям спокійно жити в центральній частині України, не чекаючи облав чи переслідувань царського режиму за правопорушення (такі як нелегальне проживання чи ведення бізнесу в самому місті). Уривки з листування, які лягли в основу книги «Менахем–Мендл», дають змогу проаналізувати обставини, до яких доводилося пристосовуватися. Разом з цим, можна помітити, як у різних місцях: Чернівці, Харків, Одеса чи Буковель, євреї могли жити, не боячись величезного політичного тиску з боку як влади, так і населення.

Всі перелічені події відбилися не лише в мистецтві, а й у громадянській діяльності. Це вплинуло на питання власного місця у світі, а також спробу знайти відповідь на найважливіші питання, що мучили євреїв в Україні. Не менш цікавим є розуміння самих євреїв та їхнє ставлення до таких важливих рухів, як Хаскала та Маскіл. Прихильники Маскіл все більше відчували, що вони могли стати винуватцями відтоку свого молодого покоління на початку ХХ ст. Вони дедалі більше відчували себе «російськими», навчаючись у великих університетах імперії в містах України, таких як Київ, Харків, Одеса. У таких місцях молодь обирала два шляхи: продовжувати зберігати свою спадщину, боячись поліцейських розслідувань, або ставати «російською». Крім цього, євреї– літератори часто працювали секретарями, на біржі або ж грали в карти. Єгупець (Київ), незважаючи на жахливі погроми, мав свої

перспективи для створення бізнесу, хоч і ризикованого, з яким доводилося бути обережним і водночас працювати заради виживання [44].

Коли згадують єврейські погроми на території України, їх часто пов'язують лише з конфліктом між корінним народом (українцями) та тими, хто проживав на ній (євреями). Вважається, що це був окремий випадок, що не стосувався імперської адміністрації, чи то російської, чи то Австро–Угорської. Проте, варто згадати важливий момент: сама царська влада, як можна буде зазначити, не виступала за одну конкретну сторону, проте водночас у моменти протистояння, російська влада ставала на бік євреїв. Таким знаменитим випадком стала розбіжність між двома журналами, «Сіоном» та українським журналом «Основою». Цей конфлікт, у якому значну роль зіграли не лише читачі, а й імперська влада, що стала на бік євреїв, закінчився перемогою останніх. Однак, тут варто сказати, що саме імперське суспільство на той момент робило свої особисті висновки та ставало на той бік, який, на їхню думку, був правий. Водночас сама інтелігенція та влада імперії трималися осторонь доти, доки не заговорили про неприємні риси обох сторін. Так, «Сіон» звинуватив не лише «Основу» у реакційності, а й сам український народ у цьому, а «Основа» звинуватила «Сіон», як і єврейський народ, в ізоляціонізмі. Дуже легко зрозуміти, чому саме царська влада та суспільство імперії виступили на боці євреїв, бо для них завжди була небезпечною сама можливість уявити український радикалізм, який завжди був загрозою для імперської адміністрації. З іншого боку, єврейська журналістика в Україні грала з образом українського сепаратизму, що спотворювало втомленість у головах російської публіки [41].

Проте, наведені вище причини спростовують концепцію ненависті, яка продовжувала жити решту XIX століття. Завдяки різним тенденціям у політичному напрямі ідеї мирного процвітання знаходили можливість діяти надалі разом. До початку XX століття ситуація дедалі більшої нестабільності в імперіях та глобальних коливань у світі дала можливість як євреям, так і

українцям виступити в Австро–Угорщині, і особливо в російській імперії, за надання ще більших представницьких та правових повноважень.

2.3. Розвиток сіоніського руху на території України

Для того щоб зрозуміти, наскільки політичне мислення в той період часу розвивалося серед євреїв і, в принципі, розвиток сіонізму на українській землі, нам трохи доведеться заглибитися в його основні корені зародження в Європі. Розуміючи, що Західна і Центральна Європа була ліберальнішою до єврейського населення, ніж її східний регіон, що перебував під впливом і жорстким контролем російської імперії, можна розуміти помилковим. У той період часу самі євреї були більше поглинені політичною ситуацією в тій країні, в якій вони проживали. Певною мірою, незважаючи на більш ліберальну чи консервативну течію в єврейському суспільстві, сам єврей певною мірою асоціював себе з тією чи іншою країною, в якій він жив, будь то Німеччина чи Франція, де, на думку багатьох досліджень, був дім для багатьох євреїв на момент XIX століття і раніше.

Саме соціальне і політичне життя цікавило їх, і інтеграція в суспільство на момент кінця XIX століття в Північній Європі, а також в Україні не була новою навіть задовго до травневих законів 1882 року. Саме ж порушення єврейського питання в тій чи іншій країні для самого цього суспільства було якоюсь безтактністю. Багато відомих діячів, які народилися з єврейською кров'ю, мало асоціювали себе як частину того суспільства, в якому вони зростали з пелюшок, як знаменитий історик Марк Блок або французький політичний діяч Раймон Арон, які не заперечували, що вони євреї, але і не бачили себе частиною того народу, більше віддаючи перевагу вважати себе французами.

Сама ж критика щодо інтеграції в суспільство, в якому вони проживали, мала і свою специфіку в Східній Європі, адже в уявленні людей досі зберігся стереотип про консервативну замкнутість і консервацію життя, не підпускаючи будь–яких змін у своєму середовищі проживання. Однак це далеко не так, наприклад, одним з відомих єврейських публіцистів, який

публікував російською мовою, був Осип Рабинович, родом з Полтавської губернії. Він не раз наголошував на важливості переходу і злиття з самим на той момент «російським» або, швидше, титулованим, імперським суспільством. Тим більше, головним було не тільки спроби взаємодії, а й повністю перейти на російську мову. Такий завзятий рух і утворив позначення «російський» євреї, яке відбулося саме в період з 1860–х по 1870–ті роки до напрямку «ліберальних» перетворень в царській державі. Сам цей рух, як швидкоплинне захоплення єврейського народу в усіх його проявах, як у політичній, соціальній і культурній сферах, сама тема по собі цікава для обговорення, але вона швидко закінчилася з приходом періоду погромів у 1880–х роках. Тоді євреї швидко відкинули свої погляди на злиття з режимом, першою ж далекою мрією стали політичні права, які вони мріяли отримати, ставши «російським» народом, «своїм» серед чужих, зрозуміло. Таким же можна назвати і саму взаємодію російського, українського народів з євреями, спробу співіснувати. Особливо це відчували євреї, що жили не в далеких містечках губерній, а в більш великих містечках або містах, що бурхливо розвивалися на той момент. Сама зміна дій припала для єврейства на перехід до лібералізму, а разом з нею перегляд своїх законів, ізоляції та політичної думки [41].

Для того щоб нам розібрати цей швидкий поворот в бік вельми незвичного для єврея внутрішньої зміни, навіть не в самому методі для виживання, адаптації, а скоріше формування єдиної, політичної думки, яка б відображала думку єврейського у світі чи державах, де вони проживали. Видатним рухом в іудаїзмі, що мав свій початок прояву саме в Україні, був хасидизм. Величезними його центрами були Південь України і місто Одеса, що мало свій важливий внесок для збереження хасидизму.

Не будемо розглядати його розвиток і на що був створений цей рух, але нам необхідно підкреслити головне: сам рух, що існував в Україні, вплинув саме на замкнутість євреїв від зовнішнього світу, а також призвів до появи так званих духовних лідерів, які відомі як цадики. Все це призвело до

більшого, відчуженого способу життя і бачення Бога у всьому, де тільки можна, насолодження життям з ним. Також сама ідея релігійних лідерів значно давала повну владу над громадами і до того, що багато євреїв ставили за мету якщо не втручання, то певного злиття та існування з іншими народами на їхній землі. Варто ще сказати, що хасидизм і культ цадиків призвели до розколу всередині самого єврейського суспільства на сході Європи, а сам цей рух шукав певного заступництва і спокою серед самого царського режиму, щоб розібратися з неугодними послідовниками інших рухів серед самого єврейського суспільства в європейських землях, що були у складі російської імперії. Такий стан справ якраз зберігався до самого кінця XIX століття, але з «Травневим законом», що стався, і періодом погромів, консервативна позиція якраз–таки стала змінюватися в бік, а саме до течії, яку ми якраз знаємо під назвою Хаскала в Україні [41].

Багато діячів, що народилися саме на теренах України, як: Абрам Бер Готлобер, Ієгуда Лейб Левін та Ієхіель Членов, встигли реалізувати себе, як і раніше згадані особистості, що стали виражати суспільне єврейське життя, частина яких також встигла прийняти соціалістичні ідеї, як концепт майбутнього навіть для того ж єврейського суспільства

Жорстока, антиєврейська політика за часів Олександра III і стала не тільки новою внутрішньою роздробленістю серед євреїв у Східній Європі і в тому числі і в Україні. Адже багато людей перейшли в революційний табір на підрич царської влади, продовження інтеграції в суспільство завдяки зреченню від власної національно–політичної думки свого народу або заклик до національного відродження. Багато діячів вибрали саме останній варіант, національної боротьби та переосмислення, взяли на озброєння публіцистику, а також літературу, як одного з найсильніших передавачів ідеї. Переважно художня література мала не сильно задушливий ідеологічний посил, але сюжет багатьох творів мав у собі сюжет не тільки зміни погляду на життя і критику самих себе, а й на представників Хаскали. Нерідко в сюжеті письменники висміювали або засуджували релігійних лідерів громад,

причетних до хасидизму в Східній Європі, нерідко під личиною обманщиків, грабіжників і лицемірів у сюжетних текстах були цадиками. Саме таким і став, на думку дослідників, зсув у єврейській свідомості, що став певним ривайвелізмом серед багатьох переосмислених євреїв і само собою для членів Хаскали [41].

Такий різкий поворот до самодостатності та висловлювання про об'єднання, створення сіонізму можна знайти в схожих процесах, що відбувалися на той момент, таких як: слов'янофіли і в русі українського відродження. Таким чином нам легше розуміти мету такого різкого повороту від злиття з імперським способом життя будь то в російській імперії або в Австро–Угорщині до відстороненої позиції, що відстоює свої позиції.

Саме життя єврея залежало від нього самого, це стало для нас зрозумілим, але ще більш важкою стала сама ідея реалізації об'єднання як єдиного народу. Перші гасла ідей Ерец–Ізраель можна було почути вже у 80–ті роки, періоду погромів, але і самі євреї мало вірили своєю більшістю в реалізацію свого задуму шматка своєї землі, де вони могли б реалізувати себе повноцінно, висловлюючи свою суспільно–політичну думку. Для цього ідея власної держави або території, яка може називатися «домом», стала далеким маяком, що сяяв перед ними. Ось тільки був нюанс, що ця ідея не могла підтримуватися представниками, що мали в своїх руках капітал або зв'язки, як важелі впливу. Самі євреї не сильно вірили і не плекали надію на таких представників своєї нації, які перейшли на бік злиття, навіть після погромів. Тому прості люди, письменники, робітники, політичні незабаром діячі стали сподіватися на себе для реалізації власної єврейської або ізраїльської мрії. Принаймні одним з тих, хто висловлював на території України ідею про самостійність і навіть ідею власної землі, був Моше–Лейб Лілієнблюм, він розбирався в питаннях, що стосуються ненависті до євреїв і дійшов до неприємних висновків, що щоб вони (євреї) не зробили, вони залишаться чужинцями. Хоч в ранні роки він мав соціалістичні ідеї спочатку, ідеї рівності простих робітників, що може бути більш привабливого для

експлуатованої людини. Однак і тут крилася дуже величезна перешкода, яку зміг розгледіти Лілієнблум в такій утопічній на вигляд ідеології, ця проблема полягала в тому, що самі люди з різних народів будуть продовжувати вважати євреїв капіталістами і багатими, тому багато хто знову будуть вважати їх (євреїв) чужими навіть для рівного суспільства. Саме єврейство, як в Україні, так і в цілому в Східній Європі, яке об'єдналося, всерйоз стало замислюватися про ініціативу еміграції для пошуку землі, на якій вони могли б бути єдині, не боячись нічого. Однак такої можливості і підтримки не було ні в одній точці світу і навіть серед самих євреїв, у яких був вельми великий мішок з грошима.

Пропозиції щодо оселення в Палестині продовжували бути в умах деяких діячів, але більшість вважали таку ідею не реалістичною, адже переважно євреї вважали за краще бути похованими на цій землі. Єврейство в Східній Європі не прийшло до єдиного рішення, крім як переїхати в Північну або Південну Америку для початку облаштування свого життя. Разом з цим головна проблема для них не вирішувалася, так як вони просто потрапляють під вплив іншої країни. Ідея ж оселитися в Палестині так само мала схожий і більш явний аргумент, як переселення в Америку, який вони віддали перевагу, як більш оптимістичний варіант. Життя в Палестині не було б менш спокійним, так як вони перебували б під владою султана і не мали спокійного життя і простого існування. Так принаймні вважав кожен єврей, як Семен Маркович Дубнов (єврейський історик) і Нахум Соколов (один з відомих сіоністів в Східній Європі). З іншого ж боку самі євреї побоювалися, якщо буде здійснена ідея Палестини, як про державу для євреїв, то багато хто вважав, що на її чолі може стати теократія, яка може знову створити для суспільства нову ізоляцію. Сама ж царська влада з міністром внутрішніх справ Ігнат'євим використали таку мало здійснену на перший раз ідею, адже ясна річ, що царська імперія була в довгому конфлікті з Портою (Османською імперією), стверджуючи, як не вигідно буде жити навіть в Америці, де вони так само будуть в малій безпеці [32].

Маскілім, так і суспільство, яке стали позначати саме «російськими» євреями, хоч вони за великим рахунком себе так не називали і не позначали, продовжували прибувати, незважаючи на антисемітські закони в таких величезних містах, де вони не поширювалися, були Одеса і всі Південні території України. Тут зберігалось віяння більшості про ідею переїзду в Америку, але і так само тих, хто вважав за краще продовжувати вірити і мріяти про Палестину, як про свій рідний дім і всього єврейства.

Багато політичних організацій і комітетів у містах України, в яких перебували євреї і були певним центром їхньої діяльності, такі як Київ, Одеса, Харків і Єлизаветград (зараз це місто Кропивницький). Проте таке величезне і на вигляд важливе питання, як Америка чи Палестина, не було таким гучним для сіоністів так і в принципі для простого єврейства яке обговорювало територію для власного спокійного існування. Тим більше це питання вирішували не видатні, багаті діячі єврейства, які більшою мірою були відокремлені від простої більшості, а саме працюючі та в усьому нужденні люди. Тому бідні і гнані люди не могли чекати ні підтримки звідки–небудь крім себе, ні тим більше чекати держави яка була б для них справжнім домом, для самих євреїв.

Варто сказати, що місцем, в якому були зайняті ідеєю переїзду в Палестину, було місто Кременчук, першим же це робив Сувалки, з 1881–1882 роках, варто сказати, що це були прото експедиції в край, який вони вважали вогнищем свого народу. Згадати ж варто ще й те, що спочатку не було жодної точної координації або зв'язку, як і між самими групами, освітніми центрами, а також поселеннями. За великим рахунком вони діяли самостійно, а мета потрапити і осісти в Палестині мала в собі філантропічний характер [32].

Ховевей Ціон, «Ті, що люблять Сіон», була створена в російській імперії в той же період і в її цілях входило скоординувати всі філії з тими, що розділяли її плани до повернення на свою батьківщину. Перший з'їзд проходив у 1884 р., в Каттовіце, Сілезія, що входила на той момент до складу

Німецької імперії, а президентом її обрали Леона Пінскера, редактора журналу «Сіон», а також одного з учасників невеликої новинної боротьби з журналом «Основа». Тим не менш, пізніше, якраз у 80–ті він стає затятим сіоніським діячем [41].

Тут нам слід відзначити важливу деталь, що після цього з'їзду було вирішено створити два комітети, які б просували їх справи в Східній Європі, тим самим створюється один такий комітет у Варшаві, а другий в Одесі. Перший же дуже швидко припинив своє існування після свого заснування, а другий зберіг свою діяльність до самого початку Першої світової війни, а разом з цим став головним символом сіоністського руху в російській імперії.

Самі ідеї експедицій і проєктів не сильно дали підтримку багатим підприємцям євреям, залишаючи це на плечі охочих, але і від зборів було мало пуття, так як на рік благодійність давала загальним підрахунком від 15 до 20 тис. царських рублів, все одно сума була малою для здійснення операцій з переїзду в Палестину. Разом з цим запусився процес, коли євреї вирішили покинути свій будинок, що знаходився в Смузі осілости. Паралельно Пінскер писав статті з «автоемансипацію», не чекати месію, а взяти своє життя під свій особистий контроль, Лілієнблум так само писав статті схожі швидше на маніфести так само спрямовані до єврейства. Всі їхні старання, діяльність, амбіції були якраз спрямовані і схожі, щоб євреї змогли відправитися в Палестину, адже їхні старання до інтеграції були мало оцінені і зустрінуті скоріше вороже, як якихось загарбників чужої землі іншими корінними народами земель, де вони перебували [32].

Тому бачимо величезну проблему навіть не перед підприємцями, які вирвалися з певних соціальних бар'єрів, але й так наскільки звичайній людині було одночасно важко перед вибором. Необхідно розуміти, що діяльність тих євреїв, які наважилися займатися правовою, створенням малих освітніх шкіл та громадською діяльністю. Ідея про переїзд на рідну землю, де колись проживали їхні предки давним–давно до вигнання, була неймовірно привабливою для половини, якщо не більшості. Разом з цим видно те, які

проблеми були видно у Східного єврейського суспільства, що зароджувалося, яке хоч і функціонувало, всі один з одним переписувалися, але діяли з власних здебільшого міркувань і намагалися знайти загальний консенсус. Однак кінець XIX століття лише створював рішучі і інколи вважається неймовірні пропозиції та спроби відповісти на деякі серйозні питання щодо майбутнього свого народу, що вимагало чимало політичної заяви чи енергії до діяльності чи прийняття достатньо серйозних виборів.

РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРА ТА ЖУРНАЛІСТИКА

Третій розділ присвячений ґрунтовному аналізу становлення модерного єврейського руху та його величезного впливу на національну історію, підкреслюючи, що саме українські землі відіграли ключову роль у закладенні основ сіонізму у Східній Європі, ставши місцем, де сформувалося нове політичне покоління, що згодом визначило майбутнє єврейського народу. У цей критичний період, коли традиційні структури єврейського життя переживали кризу, єврейське суспільство активно шукало вихід із політики ізоляціонізму до становлення самостійної суспільної та політичної позиції. Розділ докладно розглядає, як література та журналістика стали основними інструментами політичної та соціальної мобілізації, перетворившись на осередки критичної думки та потужні засоби формування національної самосвідомості, відображаючи реалістичну картину єврейського життя та його боротьби з ортодоксальним віруванням. Окрім внутрішнього розвитку, особлива увага приділяється аналізу політичної, публіцистичної та економічної взаємодії євреїв та українців у цей період, що має вирішальне значення для розуміння процесів формування модерної української політичної нації та її мультикультурної спадщини. При цьому підкреслюється, що обидві інтелігенції переживали схожі процеси відродження у багатьох сферах діяльності та переформатування своїх поглядів, що не рідко зближувало їх, попри існування конфлікту на ґрунті соціально–економічних протиріч.

3.1. Суспільно–політичні трансформації українського єврейства та їх роль у становленні сіонізму через літературу й публіцистику

Друга половина ХІХ ст. стала періодом підйому питань та боротьби, що нарешті дало єврейській громадськості можливість стати окремою, якщо не політичною, то суспільно–діяльною силою, яка просувала свій голос уперед. Період радикалізму та стереотипів в імперії став новим періодом для розвитку власної думки завдяки мові, а саме ідишу, у літературі та журналістиці. Ідиш зараз уявляється як «Атлантида», що поринула на дно

історичної пам'яті на території України, зберігаючи таємницю впливу, який вона зробила на розвиток бурхливого вираження власного погляду в межах осілості. Тому необхідно розібратися в ролі ідишу, який був непопулярним у вищих єврейських колах, перш ніж говорити про його внесок у розвиток поезії та публіцистики. Не варто забувати, що до цього часу ідиш був далекий від того розуміння, яким він стане у цікавий для нас період (кінець XIX ст.). Навіть найвідоміша газета «Сіон» видавалася в Одесі з 1861 по 1862 р. російською мовою.

У 1887 р. почала видаватися газета «Folksblat» та багато інших журналів Олександра Цедербаума, єврея, який надихнув на майбутню діяльність Шолом–Алейхема, який все більше популяризував розмовний ідиш у художню форму. Крім цього, можна згадати Ізраїля Аксенфельда, родом з міста Немирів, Подільської губернії, який створив роман на ідиші «Пов'язка на очі» у 1840–х рр. XIX ст. Він, як і Шолом–Алейхем, відійшов від своєї сім'ї та громади, ставши послідовником Хаскалі [14, с.18].

За великим рахунком, самі євреї розуміли, що необхідно вести справу саме місцевою мовою, якщо ти бажаєш просування своєї справи, бо сам ідиш був мовою спілкування вдома, а такі мови, як німецька, польська, російська та українська, були діловими мовами. Велика різниця полягала в тому, що іврит (мова читання святих текстів) та ідиш не виходили за ті встановлені рамки, які зберігалися до другої половини XIX ст. У наукових працях на цю тему, особливо на території Східної Європи, давно склався термін «тригლოსія», що походить від слова «дигლოსія». Це полягало в тому, що самі євреї розмовляли відразу кількома мовами, але ідиш не входив до одного з найважливіших переліків використання у їхній справі, адже головним було прижитися та влитися у міське або просто на новому місці проживання. Будь–яка інша мова, яка допомагала вижити, набагато частіше використовувалася у літературі та публіцистиці. Рідна ж мова (ідиш) більше вважалася провінційною і певною мірою навіть негідною для розмови, якщо ти вирвався з околиць. Однак саме через царський радикалізм і погроми

1880–х років XIX ст. це дозволило ще більше спонукати просувати власну думку та ідеї єврейської освіти не лише в маси, а й намагатися залучати до цієї справи нових членів. Так, без сумнівів, триглосья допомагала письменникам, публіцистам та журналістам маневрувати серед різних груп аудиторій, намагаючись пристосуватися до них.

Саме ж зневажливе ставлення до ідишу було пов'язане з тим, що еліта та інтелектуальне суспільство вважали його зовсім не єврейською мовою, незважаючи на те, що на 30% він складається з івриту. Також можна побачити концепцію паралельних відносин суспільства, що часто вживається, порівнюючи ідиш з українською мовою, яка призивалася важливішою мовою, мається на увазі івритом, у випадку зі порівнянням з російською мовою. Фактично так воно і є, аналізуючи суспільство того часу, те, як російськомовне суспільство ставилося до української мови і як самі євреї, що мають глибше навчальне пізнання в івриті та філософії Тори, ставилися до себе подібних до піклування, хто говорив з ними на ідиші. У такому разі істина навіть набагато похмуріша, ніж спроби зрозуміти через порівняння чи алегорії. Причому вражає те, що самі представники, чи то письменники, чи публіцисти журналів на ідиші, будучи прихильниками Хаскали, певною мірою висміювали консерватизм і хасидизм свого народу, хоча більшою мірою це було направлено на розвагу та інформативність. [28]

Діяльність Котляревського, схожа з Аксенфельдом, та Шолом–Алейхема, зосереджувалася на житті та спадковості євреїв, бажанні залишити посил змін, низькі просвітницькі програми, які, як вони вважали, могли б допомогти самим євреям об'єднатися для спільної позиції.

Усі 1880–ті та 1890–ті роки XIX ст. були не найкращим періодом, що тривав до самої революції 1917 р.. Проте, ці роки, що відбилися у всіх можливих працях і діях тих діячів, ділилася на два основні завдання. По–перше, зобразити реальність ситуації єврейського життя. По–друге, висловити свою політичну позицію, хоча це не була єдина думка всіх євреїв, що проживали в Україні, а діячів, які найголосніше намагалися достукатися з

ідеями, які найкраще можуть дати спробу простого існування серед суспільства в імперський період. Найцікавішим на той момент є саме рішення створення ландшафту окремих взаємовідносин євреїв і не євреїв, вони жорстко відобразились у діяльності журналістики та літератури, ніби перейшли на інші рейки відносин.

Якщо в російській імперії багато євреїв мали мізерні права на існування, зокрема на право на освіту та співіснування з системою, навіть хоча багато міст на новозавойованих, західних територіях (що стала наприкінці XIX ст. Чортою осілою) становили пристойний відсоток сільського суспільства. На території ж Західної України, що входила до складу Австро–Угорщини, відносини були так само напружені, але не настільки, як на територіях у складі російської імперії. Варто сказати, що саме у 1893 р. на території Західної України з'явилися перші сіоністські товариства, а також соціалістичні ідеї, які досягли чималого успіху на політичній ниві Габсбурзької імперії. Дуже важливим центром євреїв, що допомагав їм висловлювати свою думку, було місто Бучач, в якому народилися і жили багато важливих діячів, таких як Шмуель Агнон, Еммануель Рінгельблюм та інші, що залишили велике значення у громадському та становленні позиції. Проте, картина ситуації була іншою, бо в більш ліберальній та клаптевій Австро–Угорщині, що була пасивною певною мірою другу половину XIX ст., дала більше можливостей для життя. Хоча разом із цим багато євреїв не лише покидали Бучач, а й Галичину, переїжджаючи до столиці Габсбурзької імперії, Відня, адже крім можливості вступати до університету та будувати власне майбутнє євреї, як і інші прості люди Європи того часу, переїжджали до Нового світу (Америку). Це робило єврейський вплив у самій Галичині все менш відчутним.

Один з найзнаменитіших письменників Шмуель Агнон був практично таким самим письменником, як і інші раніше згадані діячі, займався аналізом життя та діяльності євреїв. Хоча разом із цим тут можна виділити, що більше він зосереджувався на взаємовідносинах євреїв з українцями чи поляками,

оскільки багато творів, переплітаючи оповідання годинами його проживання у місті Бучачі, через які можна побачити, наскільки там прослизають деталі взаємин євреїв і не євреїв. Причому дуже помилково можна вважати, що багато журналістів та письменників були оптимістично налаштованими, навіть якщо це було їхньою натурою. Адже вони стикалися з величезним не лише зовнішнім тиском та перешкодами, про які неодноразово згадувалося, а й із внутрішніми, що швидше ставали для деяких, якщо так можна сказати, величезним моральним обтяженням. Їхня діяльність, чи вони були частиною Хаскали чи ні, самі роботи, а то й журналістики, лягала у важкому рішенні аналізувати навіть власну діяльність. [26]

У листі до Самуїла Барбаша, банкіра та філантропа, 1897 року в Одесі, Ахад Га–Ам висловив незадоволення з приводу своєї діяльності, вважаючи її навіть певною мірою «гріховною», що не визнає істинного віруючого. Він писав:

«Провівши кілька годин на день за своїм бізнесом, я зазвичай віддалявся до свого кабінету... і там я ставав іншим чоловіком: я був або уявляв собі, як Першосвященик... Моя літературна та громадська робота завжди була зодягнена для мене свого роду святістю, і я щосили намагався служити у святості і чистоті; священним; я зробив бізнес із своєї релігії і більше не можу зберігати її святості. ужасно пригнічує. Зізнаюся вам, що якби я міг повернути... гроші, які я вже потратив, я навіть зараз кинув би газету і пошукав... ручну працю, хай навіть унизливу, щоби утримувати свою сім'ю, щоб на годину на день я міг повернутися до свого зруйнованого Храму» [1, с. 232].

Все впирається в те, що саме Просвітництво ставить під питання багато речей, а для самого єврейства було зрозумілою справою дуже важко ставити сумніву, що пов'язане з релігією. Однак завдяки цьому дуже важкому кроку багато художніх діячів Хаскали намагалися переглянути поведінку або навіть показати слабкість у своїй позиції до зовнішніх проблем, що поза їхньою громадою, але так впливають на їхнє життя. Наприклад, Шолом–Алейхем та

Менделе Сфоріме, Ахад Га–Ама хоч і були зовсім різними за своїм напрямом, вони обидва вносили важливі питання, що ставили під сумнів просте єврейське життя, разом із пасивним життям [43].

Щодо висловлювання у листі Ахада Га–Ама до З.І. Барбаша, можна трактувати, що деякі євреї досягли певного впливу у відстоюванні єврейської думки та суспільства на консервативному тлі двох імперій, як Австро–Угорської, так і російської сторони. Так, наприклад, і сам знаменитий письменник з Київської губернії (Шолом–Алейхем) писав своїй дружині, показуючи ту саму тенденцію, про яку думали більш прогресивні кола, чи то члени самої Хаскали, чи ті, хто симпатизував ідеям, що виходять за рамки єврейського світобачення і від сприйняття на безліч короткості [47].

Ідея «базару» або чисто економічних відносин між самими євреями, що полягає в основі їх взаємодії, не маючи місця до інших питань що до юридичних і політичних прав євреїв в імперіях. Так достатньо часто піднімається в цій темі в самій єврейській літературі саме тема взаємодій і домовленостей:

«Ваше питання про Землю Ізраїля, безперечно, відноситься до сіонітів. Вони самі серйозні люди, хоч і не дуже добре відомі на біржів Єгупецьке. Я ходив на кілька їх зустрічей, щоб зрозуміти, у чому справа, але все було російською мовою– і дуже багато. можна подумати їм було б нелегко розмовляти з євреями єврейською мовою! Мої друзі на біржі просто сміються, коли я згадую: Що? Сіоні? Герцль? Ви теж називаєте це бізнесом?».

Таким чином, сам єврейський рух, який був досить різноманітним, розділився щодо бачення єврейського життя, його сьогодення та майбутнього. У цьому плані сіонізм в Україні розвивався хоч і стрімко, але хаотично, оскільки самі євреї всередині себе намагалися чітко визначити шлях своїх прагнень. Це відбувалося дещо повільніше, ніж в інших європейських країнах того періоду, де єврейське суспільство вже активно обговорювало ідеї Герцля та його прихильників.

3.2. Журналістика як єврейський, громадянський голос в імперіях.

Безумовно, ХІХ ст. стало багатим на журнальні та щотижневі видання, як ніколи раніше, адже основний ресурс пізнання чогось нового, пліток чи прочитання улюбленої розповіді від автора повністю лягав на плечі газет. Причому сама тенденція їх була різною і своєрідною, оскільки саме видавництво було сконцентровано або принаймні мало два головні напрями: бути спрямованою лише на єврейську аудиторію або на титуловану, імперську аудиторію. Тут необхідно уточнити, що робота газетного чи журнального видання, крім напрямку, мала характерну особливість: якщо газета була для євреїв, то вона видавалася своєю мовою (ідишем), суто для своєї, так би мовити, невеликої аудиторії. Наприклад, можна назвати Одеську газету «Хамеліц», що існувала до 1904 р., створену згаданим раніше Олександром Цедербаумом, який вплинув на багатьох членів маскілім. Або «Хаолам», який відкрив М. Соколов в Одесі з 1912 по 1914 роки. Щодо тих видань, що публікувалися для ширшого кола, спрямовані на загальноімперську аудиторію і навіть на тодішню титульну націю– росіян, такими представниками єврейського суспільства, глибоко переконаними у необхідності вийти за межі встановлених до цих правил, були представники маскілім. Це пояснює таку поведінку та перебіг речей, які рухали творцями тижневиків. Яскравими прикладами є знаменита газета «Сіон», а також заснована ним газета «День», котра друкувалася у 1869 р. і закрита через два роки з її відкриття, засновником якої був той же Олександр Цедербаум [48].

Варто згадати ще одну газету– «Der iudische arbeiter», яку видавав знаменитий робітничий рух Поалей–Ціон, що друкувався на ідиші, але в Австрії, проте доходив до читачів в Україну та Черта осілості практично без будь–яких перешкод. Причому можна додати також факт, що деякі видання за великим рахунком публікувалися за кордоном і у великих містах Європи: Берлін, Відень, Лондон. Сама газета «Хаолам» була заснована в Кельні у 1907 р. і до 1912 р. постійно переїжджала, доки не влаштувалася в Одесі ґрунтовно. Ще однією винятковою рисою тих газет, які переходили на бік

масової імперської публіки, було те, що у своїх публікаціях вони інтегрувалися і не часто орієнтувалися саме на християнський календар, вітаючи з Новим роком тощо. Варто ще дещо сказати, що вищезгадані газети, що друкувалися російською мовою, які обирали в цілому читачів імперського суспільства, публікувалися куди далі за саму Рису осілості, так журнал «Єврейське життя» виходив у Москві з 1915–1916 років [49].

Саме єврейське суспільство на той час у самих журналах, як ми можемо зрозуміти, публікувало розповіді та частини романів. Воно полягало за собою по великому рахунку критику чи самоаналіз разом розглянувши своїх традицій. Ці ж випуски з історіями були заплановані на продаж у п'ятницю, але деякі закордонні (такі як «Der iudische arbeiter», «Хаолам» та багато інших) доходили до завойованих, західних територій російської імперії якраз у суботу. Виходячи з наявних у нас даних, можна дійти невтішного висновку, що редактори інших російсько–єврейських видань під час розміщення серійних публікацій також слідували російському календарю. Крім того, самі газети, хоч їх було дуже рідко, розбавляли, як це можна зараз висловитись сучасним сленгом, «контент» публікаціями іноземної літератури, переважно французької, Віктора Гюго з його романом «Знедолені» тощо [42].

Хоча за великим рахунком на початку ХХ ст. публіку почало хвилювати і одночасно цікавити тільки політика і те, що діялося тоді в Державній думі. Крім цього, самі видання та журнали на той час націлювалися на різні напрямки єврейського життя. Ця внутрішня аудиторія могла цікавитися бізнесом, політикою та навіть спортом. У такому разі газеті чи журналу доводилося враховувати повністю розрахованих на студентство чи молоде покоління або до старшого покоління та суворого економічного тексту вислову. Причому сама єврейська преса загалом на території російської та Австро–Угорської імперії була різноманітною, адже були публікації, розраховані на жінок та здебільшого новини зі світу моди. Видання присвячувалися і більш науковим темам, наприклад, «Єврейський

Медичний Голос», присвячений медицині, що випускався в Одесі з 1908 по 1911 рік, або «Вісник єврейської освіти» (1913–1916 рр.), який також випускався в тому ж місті. Всі вони були спрямовані на студентство. Ці видання, як уже зрозуміло з їхнього жанру, були педагогічними виданнями, що намагалися залучити молодь на читання своєї мови та не втрачати зв'язок з молодим поколінням, а як ми можемо з впевненістю сказати, що вони (сама молодь) частіше обирала імперські державні мови для використання. Це (більше розмовляти та діяти імперською мовою) давала само собою більше переваг на інтеграцію і постройти в майбутньому невелику, але все ж таки кар'єру для безпечного, подальшого існування [46].

Щодо дитячих видань, то багато з них розміщувались вірші письменника Хаїма–Нахмана Бяліка, який був родом з Житомирської губернії. Так само першим, хто вводив цю новинку, публіку та розміщуючи на перших шпальтах своїх видань, був Менделе Мойхер–Сфорім саме на ідиші [32].

Якщо ж говорити про момент щодо художньої літератури, її популярність досить сильно зросла до початку ХХ ст. У багатьох щотижневих виданнях могли писати не тільки про політику, свята або літературні романи, в яких найбільше присвячено не тільки простому єврейському життю з самоаналізом, а й публікувалися колонки зі співчуттями і словами підтримки, що може нам говорити про те, наскільки приділялося не тільки спільній читацькій публіці, не дивлячись на курс спільних читачів, а й про їхню спільну читацьку, дивлячись на критику не забували і були вірні собі. Крім самих публікацій, чимало обговорень викликали самі суперечки всередині самих редакцій. У листі, адресованому Семену Марковичу Дубнову, єврею родом з Білорусі, який займався написанням єврейської історії, Ахад Га–Ам писав з Одеси до Петербурга 29 травня 1907 р.:

«Після того, як я написав вам минулого тижня, я отримав вашого листа... Маю сказати, що я дуже здивований загальним тоном вашої критики

на мою адресу. Ви, здається, приписуєте мені незвичайну ідею, що ми не повинні намагатися покращити умови єврейського життя... Якби це було моєю точкою зору, ми з вами не були б пліч-о-пліч в авангарді битви за єврейську освіту на національному рівні проти асиміляторів. У чому ми розходимося, то це щодо масштабів того, що можливо. На мою думку, можливості національного життя для євреїв у діаспорі дуже обмежені. Вони ніколи не зможуть задовольнити наші потреби настільки, щоб дозволити нам сказати, що ми живемо як нація у найповнішому розумінні цього слова, і що єврейському духу є достатньо місця для розвитку та вираження себе в оригінальній творчій роботі до краю його можливостей. Але оскільки ми не можемо досягти цього положення... наша... проблема залишається невирішеною, і немає сенсу та мети в роботі з діаспорою, якщо в той же час ми не спробуємо отримати справді вільний національний центр на нашій історичній землі. За умови, що робота з діаспорою стане реальною метою—збереження наших розрізнених національних сил і об'єднання їх навколо центру...» [1, с. 264].

У цьому листі ми чітко бачимо позицію головного редактора, який займався за великим рахунком не тільки політичною діяльністю та висловлюванням суспільної, єврейської думки через журналістику чи публіцистику. Проте разом із цим він неодноразово наголошував на важливості відходу від старого світу порядку, дедалі більше залучаючись до ідеї «реформ» і самого сіонізму, що дають права, статусу для таких як він. Яка так само впливало і просувалося через публіцистику разом із щотижневими виданнями. Саме так із захопленням він написав у листі своєму дорогому знайомому з Лондона в Яффу 1908 року Менахе Шейнкіну, коли сам Ахад Га-Ам був з візитом до Великобританії:

«Коли я вперше приїхав до Англії, я сказав великій аудиторії в Лондоні, що те, що підтримувало наш народ протягом усіх століть, було не Синагогою, а Будинком Вчення» [1, с. 265].

Причому саму вченість у розумінні самого єврейства можна інтегрувати вченість не тільки в релігійному чи то в духовному плані, а скоріше те, що наближено до більш рішучої дії, як публіцистика та всілякі можливості самовираження своєї політичної позиції, що набирало обертів наприкінці XIX ст. і до поч. XX ст. серед самого єврейства. Оскільки прості євреї, якщо вони не вибралися з того самого статусу, в якому вони були народжені, тобто ставши при довгому шляху подолання соціальної, політичної нерівності в імперіях (Австро–Угорської та російської), ставши долею і чином, можливість отримання рівного права, без остраху дискримінації або фізичної розправи за те, що ти народився таким, яким ти є, відігравала величезну роль завдяки також журналам і публіцистиці, що відіграла чималу роль у становленні єврейського робітничого класу. У цьому Ахад захоплювався не меншою мірою західними діячами сіонізму в Європі, часто з ними листувався. Хоча разом із зазначеною цитатою вище, Ахад Га–Ам у листі М. А. Шейнкіню, не нападає на синагоги чи вчено–релігійних аспектах чоловіків, а скоріше намагається повернути у бік позиції загальної єврейської, тобто більш політичної, виходячи за рамки традиційності чи то релігійної [41].

Щодо самого друку періодичних видань, то в обох імперіях їх налічувалося 100 найменувань газет, що свідчило про бурхливу діяльність єврейського друку. В Австро–Угорщині, як і в російській імперії загалом, вони видавалися мовами країн. Щодо ідишу або івриту, ще менша частка з них публікувала своєю рідною мовою, причини яких були вже згадані вище і припали на рубіж XIX–XX ст. Головною ж трудностю, що постала на шляху бурхливого розвитку єврейської преси та журналістики, була цензура. Це був фактор, який не просто стримував, але більшою мірою змушував як редакторів, так і авторів, що публікувалися там. Цензурний апарат багато може показати про риторику держави або імперії в усі часи. Причому такі пункти заборон є різноманітними але мають в своїй основі величезну схожість між собою: застосування заходів щодо видавців та редакторів, аж до

їхнього арешту з різних підстав; стягнення грошових штрафів з представників редакційної діяльності, що могло суттєво обмежувати їхню роботу; припинення діяльності певних газет і журналів як у формі повного закриття, так і тимчасового призупинення їхнього випуску; винесення офіційних цензурних пересторог, що обмежують свободу друкованого слова; надання підтримки окремим друкованим виданням, що могло виражатися у формі фінансового субсидування, послаблення цензурних вимог чи надання статусу офіційного державного органу інформації; введення заборони публікації окремих матеріалів, включаючи статті, фрагменти текстів, а також ілюстрації, якщо вони не відповідали встановленим вимогам; штучне скорочення змісту текстів з метою видалення небажаної інформації, а також заміна реальних власних назв літерними позначеннями для збереження анонімності [26].

Разом з цими критеріями у нас постає вельми закономірне питання, як взагалі ставилася цензура до єврейської преси і чи вважала вона її нарівні з іншими газетами (як польськими чи українськими) у можливій загрозі та підриві імперського порядку? Тут відповідь є дуже складною, оскільки з одного боку єврейська преса та публіцистика могла почуватися куди вільніше за інші газети в імперіях, швидше за все від того, що мало уваги було зосереджено на тих газетах, що публікувалися на ідиші або івриті тому що її не розуміли. Водночас, право на дозвіл публікуватися та видавати журнали давали практично лише тим, хто друкувався російською або німецькою, оскільки газети рідною євреям мовою не отримували належної уваги для цензури, і тому їхня робота не отримувала належного розвитку через бракування коштів та фінансового притоку і незабаром вони просто закривалися.

Такий порядок речей пом'якшився лише на початку ХХ ст., а після Першої революції і випуску 26 квітня 1906 року нового закону про цензуру, який формально дозволив офіційно випускати газети на івриті і не побоюючись наслідків, але старий контроль за ними зберігся. Незважаючи на

так звані ліберальні поступки на той час, останнє слово залишалося за урядом і цензурним апаратом царської влади.

Так у своїх спогадах Ахад Га–Ам описував важку роботу в журналі, не дивлячись на всілякі заборони цензури, а також не менш скромно, так би мовити, хвалячись власним становленням, як вельми знакової особистості. Він писав:

«Саме через ці два інциденти, коли Цедербаум [редактор Hamélictz] приїхав до Одеси приблизно в той час, коли місцеві гебраїсти вмовляли його зв'язатися зі мною; і він облягав мене і не відпускав, доки я не пообіцяв написати статтю для Hamélictz. На той час я мав досить розвинені погляди на Hibbat Zion, його функцію у нашому національному відродженні та практичні кроки, які він вимагав; і я вирішив зробити це темою моєї обіцяної статті. Так я написав свою першу статтю, Lo zeh haderech, ... і відправив її Hamélictz. Як завжди, початок був нелегким. Стаття була засуджена цензорами, і мені довелося змінити її та згладити деякі ідеї, які йому не сподобалися. Після великих турбот стаття з'явилася в Hamélictz ... за підписом «Ahad Ha–Am».

Ідея цього псевдоніма була в тому, щоб дати зрозуміти, що я не письменник і не збираюся ним ставати, а просто між іншим висловлював свою думку на тему, про яку писав, як «один із людей», який цікавився справами свого народу. Хто міг мені тоді сказати, що це буде початком довгої літературної кар'єри, що ім'я Ахад Га – Ам стане набагато відомішим, ніж моє...» [1, с. 333].

Перераховані вище фактори найбільше визначають зовнішній чинник, що вплинув на розвиток єврейської преси та публіцистики загалом. Проте, так звана внутрішня проблема була пов'язана з двома аспектами: соціально–економічною та ідейно–політичною складовою. Крім дозволу друкуватися російською мовою, оскільки легше їх цензурувати і це пояснює чому євреї переходили на російську, а саме заради масової аудиторії. Варто пам'ятати, що багато хто в російській та Австро–Угорській імперіях писали саме

основною мовою. Разом з цим, сама єврейська преса, зрозуміла справа, друкувалася російською мовою, оскільки здебільшого громадські бібліотеки були наповнені російськомовними книгами, та й надавалася таким величезна перевага публіки, а не знаючим тієї мови можливість вивчити його. Не меншу роль грала сама програма освіченої Хаскали, яка просувала висловлювання своєї громадської думки якраз через основну мову імперії, причому розмиваю поняття, що вони чужі і окремі від загальної імперської політики і рамки того, що євреї були окремі від самих російських тенденцій.

Самі ж старі порядки і світобачення не можна сказати, що ненавиділи чи вважали вони дивилися на них поблажливо, але варто тут вважати трохи інакше, що вони не хотіли відкинути, а швидше модернізувати на благо самого єврейського світогляду в багатьох аспектах. Тому саме використання нерідної мови скоріше була мірою, як було зазначено вище, вийти на громадські рейки уваги. Хоча до 1890-х років XIX ст. чимало через сплеск сїонізму, іврит, як і ідиш ставали на ідеологічній хвилі популярними, до передреволюційного періоду так само мав популярність, а вже до революційного з 1917 року вони збільшилися, відсунувши важливість суспільно-імперської мови убік.

Ще однією деталлю, яка не меншою мірою вплинула на розвиток єврейської преси та літератури, є ідеологічна складова. Сама стратифікація єврейського суспільства вкрай змінилася на момент рубежу XIX–XX ст. З'явився свій пролетаріат, з рухом простих робітників, яких було більшість серед самих читачів. Сама ж інтелігенція мала свої важелі впливу і могла собі дозволити жити поза межами риси осілості. При цьому багато основних цілей проживання, крім Петербурга, Москви, були, само собою, Західні землі (території Польщі, Беларусі, Балтійських країн та України), завойовані території російської імперії, а на території Австро–Угорщини це були території Цислейтанії, що напряму були під контролем Австрійської корони.

Хоча в самій царській імперії, незважаючи на травневий закон, євреї могли собі дозволити розташовуватися в Києві, Одесі та в Харкові. Тому

зрозуміло, що в цілому більшу частину єврейського суспільства складали саме робітники, при цьому не всі з них могли працювати на великих фабриках, перебиваючи в більшості своїх невеликих місцях і невеликих місцях, будь-яка промисловість. Тому тут так само варто зважити на те, на кого була спрямована сама преса, яких ставала лише різноманітно, тому й сама публіцистика мала стати різноманітною в такому разі. Розуміючи, що самі євреї були дуже сильно роздроблені і кожен жив по-своєму на те розсуд, згідно з тим, що він вірив. Тільки до початку ХХ ст. могли пройти повз, стаючи так само інструментом голосу вже більшого, ніж просто думки, а вже швидше позиції євреїв на щось в імперії, що перейшла в справжню партійну складову єврейського життя до початку нового тисячоліття [45].

Сама мовна ситуація була такою величезною проблемою, оскільки, наприклад, єврейський поет родом з Херсонської губернії, С. Г. Фруг, публікувався як на ідиші, івриті, так і російською мовами, зрозуміла причина чому саме останньою мовою. Публікуючись у таких газетах, як «Фрайнд» (1903–1913) на ідиші, а також у російськомовних виданнях: «Схід» (1881–1906), «Майбутність» (1899–1904) та інші. Багато статей писали від залежності самої прихильності, чи то політичну, ліберальну думку чи простий чинник людської потреби (бути в усьому обізнаним). Не дивно, що перелічені вище особи були засновниками багатьох періодичних видань, які мали якщо малу ефективність для продовження своєї роботи або були під контролем сильного, цензурного контролю. Найоптимальнішим рішенням у такій ситуації було не чіплятися за періодичне видання, що отримало заборону, а створити безліч нових для продовження своєї роботи. Так, згаданий Олександр Цидербаум, який вплинув на багатьох інших засновників єврейських газет і навіть літераторів, публікував щонайменше шість газет з невеликою перервою в роботі або паралельно працюючи у кількох створених ними газетах та журналах. Так само ми вже знаємо, що сама журналістика та публіцистика з літературою була спрямована на аналіз та оцінку політики

імперії, межі осілості, її скасування, а разом з цим розвиток самого єврейського суспільства.

Спільність системи єврейської періодики виявлялася у численних посиленнях одних видань на інші, незважаючи на ідеологічні та мовні розбіжності між ними. Зазвичай, видання однієї політичної спрямованості посилалися одне на одного, хоча це не виключало можливості посилення на політичних опонентів, разом з цим коментуючи друковану діяльність євреїв. Серед рецензованих видань фігурують: «Вісник єврейської освіти», «Єврейська старовина», «Єврейське студентство», «Новий Схід», «Світанок», «Газман», «Гаолам», «Гацефіра», «Ді ідіше велт», «Дос лебен», «Ді цукунфт», та ін.. Названо широке коло видань, що виходили різними мовами і складало основне ядро єврейської преси на той час. Самі назви цих видань подекуди присвячувалися та підкреслювалися як особисті єврейські позиції, а також посилення на свою релігійну складову. Зрозумілою справою це був посил, одночасно межа з піаром, як до самої імперської публіки, так і до всіх євреїв, які проживали на території України, розділена між російською та Австро–Угорською імперіями [12, с. 33–34].

Ще одну відмінну рису єврейського друку можна виділити в назві, оскільки в європейському розумінні, можливо, вільного, особистого інтерпретування спадщини на назву газети чи друку продовжувати роботу, хоча вони можуть бути зовсім різними у своїй риторичі та складі «творців». Наприклад, можна віднести безліч публікацій, що друкувалися у Східній Європі, такі як: «Схід», «Сіон», «Єврейський світ», «Молода Іудея» тощо. У євреїв навпаки неможливо знайти повторюваних назв самих публікацій, вони не чіплялися за одну і ту саму назву, а з кожним новим закриттям у відповідь створювали нове з явним підтекстом для читацької публіки продовжуючи свою ідеологічну та приципову справу передачі особистого слова на рідній мові.

3.3. Єврейська (ідішська) література: політичний та ідеологічний інструмент змін.

Зрозуміти роль, що зіграла література для просування ідеї для політичних ідей євреїв. Не будемо вдаватися в подробиці лінгвістики, існування мови, головним чином ідиша, причина якої нам відома, адже після поділу Польщі, багато ашкеназів нікуди не поїхали, принаймні ті, хто ще перебував на території, яка належала ослабленій Речі-Посполитій, котрі належали тільки євреям. Як нам уже відомо ідиш використовувався мало в період інтеграції у суспільство, а після 1880-х і періоду погромів, змінюють свій курс, і радикальні представники Хаскали і Хававей Ціон розуміючи це стали активно говорити про більше приділення уваги публіки, простих, робочих людей. Одним із таких інструментів, крім публіцистики, і не меншою за важливістю була література [44].

Сама по собі ідиш або інша мова, змішана на продивлянні єврейства, в тій же Німеччині, Франції, Італії, Іспанії, а також в інших країнах Західної Європи, то переважно дослідники лінгвісти стикалися з проблемою виникнення ідиша та інших змішаних мов з івритом. Проте для нас важливе інше, Східна Європа здебільшого була заселена ашкеназами, які говорили здебільшого на ідиші і як нам відомо це була проста розмовна мова, яка не мала величезного впливу. Варто повторити так само те, що іврит існував, на ньому писали, його знали, але із ситуацією, що склалася, наприкінці ХІХ ст. необхідно було взяти до уваги те, що багато хасидських громад на території Східної Європи найчастіше користувалися ідишем. Хаскала або «просвітители» не в ранньому періоді свого існування і надалі відмовлялися від свого плану інтеграції. Хасидизм як такий у 19 столітті набув більшого рівня, який дозволив цьому діалекту перейти в стан, коли ним записували історії, причому не лише літературні, релігійні тексти, але також життєпис цадиків (релігійних діячів). Таким чином можна зрозуміти, для чого багато письменників, що мали розуміння слова не тільки івриту, а й ідиша, який мав дуже мало популярний статус у єврейської інтелігенції, поступаючись івриту, але разом з цим ідиш став більш розповсюдженим у Східній і Центральній

Європі. Проте за це взяли багато письменників, що були спочатку з Хаскали, а потім із Ховевей Ціон [28].

Розбираючи діячів, що взяли на себе роль мали фактично одну схожу мету – показати єврейське життя з її плюсами, але й з недоліками, так як вони мали бачення деякої вади закритості громад хасидів. Як було сказано раніше література на івриті або в більшості на ідиші писалася художнім текстом, але в якому було достатньо посилай або явних ідеологічних та філософських ідей, як простий робітник єврей може зіткнутися з труднощами, проживаючи у Східній Європі в тому числі задавав вперед євреями питання про своє існування [43].

Так з найбільш відомих письменників, які творили на території України, були Шолом Алейхем і Медле Мойхер Сфоріме, Авраам Бер Готлобер, вони обидва мали неймовірну популярність. На той час вони запровадили олітературювати просте, єврейське, робоче життя. Усі троє проживали на території України і перші двоє стали свідками погромів 1880–х та царську жандармерію, що жорстко дотримувалася травневого закону та заборонаю яких вони додавали. Такий розвиток справ явно змінив внутрішнім світом публіциста і письменника, так Шолом Алейхем продовжував писати романи з внутрішнім, філософським питанням, що піднімаються в його сюжетах і Медель Сфорім, який був не тільки величезним книгоманом, потім публіцистом і письменником, але різко замовкає на довгий період свого життя. Все через серію особистих трагедій, такі як смерть доньки, потім посилення сина через політичну справу, який пізніше хрестився. Причому сама літературна діяльність той запал, що раніше сильно згасав, до кінця своїх днів, а точніше двадцять років останніх, він нічого не написав, хоча до кінця життя він зрікся написання ідишем і писав вже остаточно івритом [28].

Життя ж його не завжди було сповнене трагедії, так раніше, як було згадано, його діяльність можна було поділити на кілька дуже важливих етапів для самого розвитку єврейських політичних рухів і сіонізму в цілому.

Знаменитий він головним чином своїми діяльністю і публіцистикою в 1860–ті роки, в цей період з'являється, і його головний псевдонім Мойхер Сфоріме, що став спочатку боротися проти правил та законів общинного статуту справ євреїв, а також самої релігійності цадиків з їхньою повнотою влади. Це найактивніший період творчої активності його життя, де він був затятим прихильником Хаскали і просвітницької діяльності, вважаючи із закритості євреїв її недалекоглядність і навіть безглуздість. Другим же періодом його творчості стали 70–ті роки, тут на тлі єврейської освіти, що розгортається, як багато діячів вони думали про злиття з царським суспільством, якому так само були написані романи з ідеологічним посилом, для самого ж автора під кінець цього десятилітнього періоду було розчарування в Хаскалі. Третій саме приходиться на 80–ті роки, погроми, царська влада з низкою заборон жити нормально навіть на території Смути осілості змінила підхід Абрамовича. Колись енергійний письменник, який мав великі амбіції, віддав себе ідеям місця євреїв у світі та їхньому майбутньому, цілком впав у внутрішні переживання через ті ідеї, які йому йому імпонували. Після погромів, Абрамович змінив свої погляди, він взагалі перестав створювати нові романи з особливою ідеєю, а навпаки перевидавав свої твори в публікаціях [29].

Раніше затвердження літературного руху, який спрямовував Мойхер Сфоріме, не здавалося з самого початку суворими, економічними та політичними публікаціями, два періоди його творчості показували спочатку повні сподівання на майбутнє, а потім до величезних внутрішніх аналізів, що випали не лише на частку його народу до кінця XIX ст. переживали неоднозначні і звісно ж важкі дні, а й стосувалося його власної родинної трагедії, що з сином і дочкою. Персонаж, який бажав ідеологічно просвітлювати і справив величезний рух на подальший рух інших своїх колег, які приуспіли в цій справі, незабаром певною мірою закрився, бажаючи хоч і продовжував публікувати, видавати статті на роздуми тієї чи іншої проблеми у євреїв у російській імперії та в Європі.

Ще одним діячем, який виділився в той інтенсивний період, можна привести Михайла Бердичевського, який народився в Меджибіж, Поділля, був так само затятим прихильником саме Хаскалі, за що поплатився тим, що громада і родина від нього відмовилися. Другу половину 1880-х років він експериментує з літературними прийомами, включаючи Тору з єврейськими законами та традиціями з європейською літературою. Ідея пристосування загальних законів Галаха на сучасний момент були віяннями Хаскалі і тим не менш для нього було важко бачити, як вірність традиції зіштовхувалася з необхідністю змін у укладі життя. 1880-ті роки стали важливим моментом для розвитку ідеї відображення у літературі. Адже і справді багато письменників, якщо не всі сформувалися остаточно в період притисків і царського консерватизму на території України, що входила до складу російської імперії, а в Австро-Угорщині воно розвивалося не так хаотично і багато євреїв надавали перевагу еміграції до Америки або Західної Європи, або тієї ж Німеччини [28].

Ідеї, що просувала Хаскала, а пізніше Маскилим було головним показувати реалістичність картини життя в сюжеті, а головне була сама ідеологічна і навіть політична позиція, звідси ми знаємо цю першочергово явну посилку боротьби з ортодоксальним віруванням, а потім перейшли на аналіз свого власного життя і істот. Навіть ті, хто остаточно розчарувався і відійшов від програм Хаскалі та Маскилим, зробили свій внесок у розвиток ідеологічної літератури, яка залишалася популярною не лише на початок, а й усе ХХ століття [28].

Основним моментом, чому так швидко поширилося і стало напрочуд популярним—це показання реалізму. Це був головний критерій, який повинен був вмещати сюжет, а також ще кілька факторів, які нам необхідно відзначити для розуміння:

Ідеологічне оповідання має охоплювати все різноманіття соціального укладу, але особливу увагу слід приділяти повсякденності простого люду. Це дозволяє читачеві отримати повнішу і чеснішу картину соціальних відносин.

Лінія повинна розвиватися відповідно до законів послідовності та взаємопов'язаних подій. Кожна дія та її наслідки мають бути обґрунтованими та логічно впливати одне з одного, забезпечуючи цілісність та правдоподібність історії [23].

Все перераховане стало неймовірно популярним для єврейських письменників і публіцистів, вони стали тими, хто саме став відбивати діяльність, як вона є і тому спершу прихильники маскилімського руху самого єврейського життя, а потім самі сіоністи брали до уваги цю деталь. Таким ще одним яскравим прикладом, окрім воістину ідеологічних титанів не лише художньої літератури, а й публіцистики став Урі Нісон Гнесин, родом із Чернігівської губернії. Побував в багатьох українських містах, як Київ, Одеса, Дніпро (який Катеринослав, що тоді ще називався) зумів передати глибину єврейського життя і не раз ставив питання місця самого єврея в житті. Ця людина не раз у своєму сюжеті відрізнялася емоційністю від чого вони здавалися реальнішими. Тим самим породивши реалізм та великий ідеологізм труднощів і визначення себе в світі, який раніше не спостерігався, як жанр в історії єврейської літератури, але для нас важливий інший факт. Єврейські письменники, що творили на теренах України незважаючи на те, що писали вони на івриті або на ідиші давали читачеві свого народу подивитися очима, своє життя з боку. І не раз мистецькі діячі і водночас політичні, єврейсько–цивільні, ставили своїм завданням поставити питання про майбутнє, а також труднощі [21].

Для нас стає зрозумілим шлях самої літератури, як не просто розважальний фактор збереження мови або якимось трансляційним майданчиком. Сама література грала величезну ідеологічну роль, інструментом через який діячі освіти, та ж Хаскала чи Маскилим, які в невдовзі впали під реаліями антисимітизму і погромів, але й так само стали інструментом для нового покоління діячів, які мали намір поставити інше завдання. А саме зрозуміти себе, своє місце у світі і що найголовніше своє

майбутнє, яке було абсолютно не визначене і зламати бар'єри, які традицій, що мають довгий шлях.

Результати, які показали себе на рубежі XIX–XX століть, розповсюдження сіонізму, показ своєї громадянської позиції, а також само подальша доля котра пов'язана безпосередньо зі створенням навіть самої держави Ізраїлю, що являється якраз плодом цього довгого руху, боротьби і яку зіграла безпосередньо сама література. Без якої проста людина мала єврейське походження і читає книги або пішовши на виступ, створений за мотивами цих книг, не поставив би собі достатньо питань. Незважаючи на те, що сам шлях єврейської літератури був хаотичним і невдовзі в період всього XX століття став переходити в стан занепаду, але саме даний період, який ми з вами розібрали вважався не тільки «золотим періодом єврейської» або «ідішської» літератури, а ідеологічним і патріотичним вінцем, який потрапив у свій час чи в період, коли текст та мова мала глобальне значення.

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ СІОНІСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА РУХІВ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Четвертий, заключний розділ, зосереджений на всебічному аналізі розвитку сіонізму та інших єврейських ідеологічних течій в Україні, розглядаючи цей процес як невід'ємну частину широкого єврейського процесу модернізації, що став відповіддю на зовнішні виклики антисемітизму та внутрішні потреби самовизначення. Розвиток політичної самостійності та відстоювання своєї позиції призвели до внутрішнього розлому та створення різноманіття політичних систем і програм, серед яких, окрім сіонізму, були такі течії, як Бундизм (єврейський автономний соціалізм), Агудат Ізраель (ортодокси) та Поалей Ціон (сіоністи соціалістичного напрямку), кожна з яких пропонувала свій шлях для майбутнього життя народу. Досвід українського та східноєвропейського єврейства, з його переходом від політики невтручання до відстоювання своїх прав та ідеї рідного дому чи автономного значення, став невід'ємною частиною історії сіоністського руху, що суттєво вплинув на перебіг подальших подій. Таким чином, розділ підсумовує, як на українських землях була сформована політична генерація, чий досвід та ідеологічна боротьба, незважаючи на внутрішні суперечності, сприяли створенню Держави Ізраїль у 1948 році, підкреслюючи, що розвиток сіонізму та інших ідеологій є невід'ємною частиною широкого єврейського процесу модернізації.

4.1. Вплив сіонізму на формування політичних поглядів.

Підходячи вже до більш величезної теми для аналізу, нам необхідно зрозуміти головне, що згадувалося раніше, адже саме розвиток початку ідей, різних планів свого майбутнього, яке було ілюзорно висловлено, як ми знаємо в художній і по суті ідеологічній літературі, і в журналістиці. Зрештою все це призвело до створення організацій, Хавей Ціон та багато інших, що вийшли з-під згаданих раніше факторів. Тепер же все це потім

призвело до створення більш серйозних політичних партій, які на жаль трохи забулися за практично сто років, але мала не менший вплив і на сучасні події.

Спробувати зрозуміти, що саме собою формування єврейських партій дуже є важким завданням оскільки суспільство, що славиться своєю закритістю, навіть маючи ліберальний курс і погляди не контактували з іншими політичними громадами навіть із схожими поглядами дуже довгий час. На наш погляд— це може здатися трохи дивним, адже практично всі євреї, які проживали в Східній Європі та в Україні, виступали за свої права і навіть на здобуття власної землі, якщо брати певні рухи та ідеологічні курси. Тим не менше все це не є тим фактом, що вони були розділені внутрішньо і мали безліч ідей на майбутнє свого народу, навіть не дивлячись на погроми що прокотилися в 1880–х роках і тривали в деякій мірі і в 90–х роках зберігалися ті що продовжував мріяти. Так само хотіли ідеї маскилим і хаскали про інтеграцію в суспільство, яке було більш лояльним до них або більш вигідним [44].

Рухи, що виникали наприкінці XIX ст. перетворилися на політичну думку, самі партії почали хаотично утворюватися вже на початку XX ст. бачення самого майбутнього єврейства спиралася на роздічні реалії. Наприклад працівники зверталися до марксизму, інша частина до консерватизму, а третя до сеонізму і створення власного куточка в цьому світі, залишки привіженців асиміляції і були так само інші рухи політичними, які ще будуть згадані, і проаналізованими [46].

Вже до самої межі склалися кілька партій, раніше згаданий у слизь Бундизм, Поалей–Ціон і Агудат Ізраель, всі ці рухи, що склалися політичні партії виступали за різні ідеї, але при цьому спочатку намагалися взаємодіяти один з дургом. Адже якщо подивитися на дати їхнього заснування можна побачити, що вони були створені наприкінці 90–х років XIX ст. та багато інших уже на початку XX ст. І тут виникає питання, чому і що змусило єврейство в Східній Європі, зокрема в Україні розділитися? І до речі тут є головним як сформований ідеологічний коло, а й момент, що вони точно

сформувалися у різні політичні групи. Справа в тому що сїонїзм викликав інтерес— це безперечно факт і те як єврої Східної Європи вийшли з—під свого закритого, консервативного світу примусило їх спостерїгати за світом і те як розвиватися справи в інших євреїв у світі, а так само єврейські зїзди, що відбувалися по різних частинах Європи і призвели до подальшого розвитку. А пізніше у Полщі, перший зїзд євреїв котрі проживали у Східній Європі і потїм перші сїонїські збори, усе це стало поштовхом утворення Бундизму, трудового союзу, а 1912 р. створення консервативного руху Агудат Ісраель, що діє досих пір [49].

Сам шлях формування був нерозривно пов'язаний і з їх засновниками, які були діячами, і письменниками. Так література була політезованою, Девїд Абрахам стверджує, що якраз їдиська література отримала можливість впливати на уми євреїв на той момент. Аргументом може стати і сама література польська чи українська на той момент, що порушувала важливі соціальні, національні та патріотичні теми. Таким чином літературу у євреїв так само прийняла певну традицію, яскравим прикладом є такі письменники Хаїм Нахман Бялик зі своєю збіркою «Вірші гнїву» або Іцхок—Лейбуш Перець, один з яскравих постатей утворення єврейського політизму в Східній Європі, список можна було б все далі продовжувати, але тут потрібно вплинули на їхню трансформацію, яка була мало популярною і мало мала привичною для діячів у публіцистиці, літературі та в цілому образотворчому мистецтві [41].

Тяжким були самі розмови та обговорення, що все більше з'являлися на зїздах, а саме про ідеї державності. Соїнізм та ідеї, що він нїс, стали дуже величезним питанням, яким мислителї та ідеологїсти намагалися відповісти. Йшлося ж про рїдну землю і як труднощі стануть перед ними. Як ми вже знаємо самї євреї, що не здалися після низки погромів, що тривали у 80—ті та 90—ті роки XIX ст. поставили й ранїше це питання перед собою. Поїздка до Палестини була не найлегшим заняттям навіть для відвідування та тимчасового перебування, а спроба переїхати для створення власного

будинку змусила зіштовхнутися не лише з проблемою османського панування яким на той момент належала ця земля, а й проблема з фінансової точки зору. Самі євреї воліли переїжджати в Америку, як у східну так і в південну її частину, вважаючи ці місця куди сприятливішими для проживання ніж рідна земля, на якій проживали їхні предки. Таким чином створилася дві точки зору щодо цього, спроба вижити в тому світі, де їх ще не ненавидять або намагатися боротися для створення свого ж даху, заради якого ти бився б і не дав би недругу забрати це у тебе [33].

Самі розуми мають ще один шлях, який мав малу популярність, але був куди реалістичнішим, ніж спроба поїхати в палестину і тим намагатися вижити, а саме ідеологічна частина поклоніння Єрусалиму. Адже для вирішення проблеми з яким зіткнувся не лише сіоніський рух, а й інші ідеологічні групи були саме пов'язані з давньою думкою про їхній будинок. Сам сіонізм, незважаючи на свою чарівність і багатьох послідовників по всьому світу мав досить вад у своїй програмі, і недоліків, які нібито вони самі не помічали [22].

Наприклад, ось що писав Ахад Га-Ам своєму знайомому, болгарському євреї Мордехай Еренпрейс, який ставився до табору сіоністів і водночас обіймав посаду рабина в Стокгольмі. З Одеси, 7 січня 1904 р. до Софії. Воно досить довге і розгорнуте, але необхідно виділити важливі моменти з цього листа для розуміння тієї ситуації, що литала в єврейському суспільстві від частини.

«Я... здивований, чуючи від вас те, що деякі журналісти щодня говорять мені, що я виключно «духовний» і що мій ідеал — заснувати в Палестині «небесний Єрусалим», де непрактичні ідеалісти сидітимуть і грітимуться у сяйві божественної присутності. Це брехня, давно вигадана моїми опонентами, яка набула широкої популярності. Якби це був справді мій ідеал, я б не став приділяти стільки часу та сил практичній роботі з палестинської колонізації... Правда в тому, що одне єдине слово призвело до всіх цих непорозумінь. Я завжди говорив, що сіонізм — це «духовний» рух, і

деякі з них зробили з цього висновок, що я повністю ігнорую практичний аспект, і що все це, від поселенців до цивілізації, яку вони згодом створять... Насправді я назвав сіонізм «духовним» рухом лише у зв'язку з його метою та призначенням: тобто сіонізм не є євреї можуть емігрувати до Палестини, і тому мета руху — лише створити для нашого народу національний центр, вплив якого на діаспору буде виключно духовним, у тому сенсі, що він зміцнить їхній моральний дух, посилить їхнє почуття єдності та забезпечить їм гідний зміст для єврейського життя. Але очевидно, що національний центр не може виникнути і не може створити нового типу життя, якщо він буде чисто духовним. Він, очевидно, повинен включати всі елементи, необхідні для нації, від сільськогосподарських робітників і ремісників до найчистіших інтелектуалів. Тому я зовсім не розумію, яку суперечність ви знайшли між моїм есею про єврейську культуру і більш ранніми есеями. Ще в 1892 році, в есе про Пінскер і його памфлет, я писав про майбутній національний центр, що в ньому можна буде знайти «тип єврея, яким він є насправді, чи то рабин, учений чи письменник, фермер, ремісник чи бізнесмен» [1, с. 287].

У цьому листі Ахад Га–Ам Сфоріме вказує радше роль Єрусалима, порівнюючи місто з Ватиканом, святим місцем предків, пропонуючи такий варіант для розгляду. Таким чином, ми бачимо, що проблема була не тільки в реалістичності даного варіанту освоєння землі предків для повноцінного проживання, але й ще одне питання з яким сіоністи зіткнулися або деякий час не брали до уваги, а саме з народами, які встигли оселитися в палестині. Що з ними було робити, адже на момент ХХ століття в Палестині мало прибувало євреїв, поступаючись у своїй присутності перед іншими народами. Ахад Га–Ам визнавав прагнення здобути своє, а разом з цим бачив прип'яття для самих євреїв і бачачи вже деякі мінуси в сіоніській системі.

Багато дослідників, що займалися історією сіонізму та її розвитку стали задаватися питанням у тому, що у багатьох завданнях які члени цього руху не брали пункт про інших народах, коли всі сіоністи вирішили боротися за землю їхніх предків і бажаючи ґрунтуватися на іншій території, які їм

пропонували європейські держави як альтернативи. І тим не менш сіоніський рух обрав шлях який ми знаємо не прописала будь-яких ідеологічних чи законодавчих процедур для вирішення цієї проблеми, що призвело до того, що ми знаємо зараз щодо ситуації в Палестині. Разом з цим можна відзначити саму недемократичність методів яких явно сіонізм не планував включати в свою іднологічну частину, швидше орієнтуючись на більшість впливових класів які євреї змогли досягти, тим більше схожі на класову нерівність у середині єврейського суспільства, що зароджувалася [41].

Разом з цим все ж таки була ще одна проблема хвилююча частина сіоністів, які виступали за державність, а саме те, що після проголошення незалежності і ставши вершачем власної долі на світовій арені, багато діячів стали поставити себе питанням, куди поверне новоспечену державу, яким буде її подальше управління? Тому багато розумів почали будувати ще заздалегідь можливі варіанти подій, якщо їм не вдасться досягти демократії та гармонійного суспільства для підтримки життя держави, творення їхнього життя. А боятися їм було чого, адже відірвавшись від релігійного ізоляціонізму самі сіоністи боялися, що їхня надія помре з поверненням старих порядків, створивши тим самим відкат назад і особливо прихід до влади цадика, за фактом «релігійного лідера», що б узяв на себе єдину роль глави держави. Як це було до періоду погромів і антисемітських погромів у різний період, що спалахував у Європі, ХІХ століття [33].

Реформаторська діяльність стала саме життя єврейської людини, стала основою для створення нового майбутнього для всього світового єврейства, який зумів зберегтися і донині ніж інші рухи, які почали губитися до початку ХХІ століття.

Проте проблеми реалізації самої ідеї переселитися в Палестину була до речі активно сприйнята самим Жаботинським, з дуже неприхованою критикою. Якому на момент написання цього листа було вже за 30 років.

Адресовано з Одеси, у березні 1911 року, його знайомому Соломну Нахмановичу.

«З нашими я розійшовся і навряд чи зійдусь... нікуди не годиться і... посланцем буде вже честь нікуди не годитися... Після конгресу... має бути іншим органом. А втім, я на конгрес не збираюся.

Ваша думка – поставити еміграційне питання – мене не дивує. Насамперед я не боюся конкуренції еміграційного конгресу: руху він не створює сам з другого разу розходитися і можливо не народитися зовсім. А нам тепер нова проблема тільки може бути обтяжлива, навіть якщо практично вона нас ні до чого не зобов'яже.

...Але до самої ідеї соціальних дослідів на палестинському ґрунті я належу, як казав вам колись, дуже підозріло. Дай Бог удачі, перший буду щасливий – і буду все ж таки радити утриматися від повторення ... » [4]

Ідея асиміляціонізму стала для багатьох євреїв головним завданням, політичний рух, якщо брати його на розгляд, узяв завдання вирішити так звану «єврейську проблему», яка стояла перед багатьма державами зовсім не гостро, ніж у самих євреїв, які намагалися самі вирішити її. Тим самим як передбачалося вони змогли знову не тільки повернутися на свої рідні землі, а й почати розвиватися набагато багатше культурно, хоча разом з цим сам асиміляційність проводили і держави в надії, що ця проблема вирішиться сама собою, як ті ж травневі закони 1882 року. Рішення єврейської діаспори провалилося саме через те, що самі євреї змогли перейти в якусь рефлексію, яка допомогла їм не розчинитися, а навпаки зібратися і виступивши з відповіддю за спроби їх злити з титульною нацією.

Ще один момент, який є дуже важливим це ідеї соціалізму і поява єврейського автономізму. Деякі ідеї, що були щойно перераховані існували ще до створення, партії яке так сильно ввібрала їх у себе, наприклад, той же єврейський автономізм і соціалізм, що набирив вгору популярності серед само собою простих робітників, якими євреї здебільшого такими і були, а меншою мірою власниками малого бізнесу. Як ми знаємо публіцистика відіграла

величезну роль в поінформуванні простої робочої людини, яка читала на івриті або ідише і тим не менш ті ідеї робочої несправедливості можна простежити саме з того, що самі робітники розуміли величезну несправедливість не тільки від чужинців (зовнішніх факторів), але і те що. Не кажучи вже про те, що самі євреї, які змогли подолати цей ієрархічний бар'єр, обґрунтувавши свої підприємства, але й не вірячи в усі ідеї, які приходили в голову єврейським діячам у Східній Європі, не бажаючи, як можемо зрозуміти ризикувати своїм бізнесом і авторитет, який досяг не меншої тяжкої праці [41].

Іншою ж цікавою деталлю є розвиток думки в політичному ключі, створення партії і т.д., а саме мені хотілося б зупинитися на миті на деяких цікавих подіях та діяльності однієї політичної особи. Приміром Катовицький з'їзд чи з'їзд євреїв у Європі 1884 року став тим самим шансом об'єднатися коїться з іншими єврейськими суспільствами Європи. Тим не менше він і сам не сильно об'єднав євреїв і в східній Європі, тільки допоміг з'явитися пізніше Бунду (яка відкололася вже після перших сіонських з'їздів) або як Агудат Ізраель, вельми консервативної партії, що відкололося від сіонізму і була проти них, і за збереження всіх правил Тори. А також особистість Пінскера не залишає сумніву, що, незважаючи на своє здоров'я, заради якого він і вирушив у подорож, він вирішив зустрітися з іншими діячами та сіоністами. Як йому здавалося, діячі навіть європейського просвітництва ставилися до євреїв, нації без батьківщини, що разом з цим означало, що вони не можуть існувати в подальшому як нація. Що на хвилину доводили самі методи і діяльність тієї ж Хаскали чи маскілім, що саме домагалися у своїх ідеях про злиття з іншими націями для подальшого благодатного життя і майже досягли цього, адже деякі не дуже ортодоксальні чи консервативні євреї, більшу половину XIX століття вони відходили від своєї релігії. Пінскер же яро намагався боротися незважаючи на те, що раніше до відомих нам періоду погромів принаймні в царській імперії дотримувався так само курсу Хаскали

і маскилім, але незабаром відкинув їх, ставши зятим борцем Сіонської мрії [41].

Ще одним фактором, що прийшов для бурхливого розвитку політичної діяльності, стали перші революційні рухи, що охопило російську імперію. Перша російська революція, що почалася 1905 року, стала тією самою надією, яка б дозволила вийти в політичний простір, а також символізувала для єврейства падіння Риси осілості в імперії. Разом з цим почуттям ейфорії євреї розділилися в думках, що необхідно зробити. Для одних це була надія та момент, яким було гріх не скористатися, але разом з цим розуміння того, що самі євреї діяли, а саме той робітничий клас, охоплений соціалізмом. Студенти, школярі і багато прості люди виступали в синагогах з промовами революційного характеру, це була неймовірна ситуація, якою історики, що займається дослідженням єврейства в революційний період, мало вважають важливою частиною найреволюційнішої стихії, а скоріше є невеликою частиною якої швидше скористалися ситуацією для своєї вигоди, само собою [47].

Варто не забувати, що й у 1904 і 1905 роках відбулися знову погроми по західним територіям російської імперії, яких за величезний період ХІХ століття, спочатку просто Австрійської, а пізніше Австро–Угорської імперії не було і на відміну від царської машини робило все можливе, щоб не до того, щоб не допустити. Так одна з імперій здавалася неймовірно тоталітарною, а другою робила все можливе для встановлення порядку і недопущення безчинства, незважаючи на те, що Австро–Угорщина до кінця ХІХ століття, виправдовувала свої прізвиська «лагідної» імперії, але зберігаючи порядок і демократизацію якої абсолютно не було у його сусіда росії. Так у 1860–х роках під тиском Відня багатьом аристократам і поміщикам довелося надати рівні юридичні права євреям і протягом ХІХ століття створювався благодійний союз між самим єврейським керівництвом та поляками, українцями та німцями ліберальними централістами на виборах. Але цей союз, як це часто бувало давали тріщини, і він почалися дуже

швидко, одним із таких моментів стало демократичне бачення політики. Так, у 1907 році було введено загальне виборче право для чоловіків, що дало додаткові голоси польській селянській частині населення краю, що призвело до значного союзу між дворянством, тим самим польським та єврейськими сторонами [48].

Іншим гострим чинником був знаменитий нам конфлікт між поляками та українцями, який змушував євреїв маневрувати, як це можна, не давай зосередитися чітко до співпраці та роботи. Зростання антисимітизму все одно зростало у Східній Галичині і так само зростання впливу Соціал-демократів під керівництвом Романа Дмовського, що змусило стимулювати до продовження автономного єврейського, політичного курсу.

Так чи інакше, що відбулося в період Першої російської революції стала шляхом конституціоналізму або парламентаризму, хоча це не має величезного значення, крім факту, а полягав він у тому, що цей царський абсолютизм упав від власної консервативної ваги, хто намагався утримати все і всіх. Разом з цим це все дало шлях євреям у політику і допомогло їм влитися в необхідне суспільство і парламентаризм, що зароджувався в імперії. Саме в цей момент можна вважати появу Бундизму і Поалей-Ціон, як єврейський соціалізм виявив себе навпроти розповсюдженого сіонізму.

Основною ж причиною, чому євреї не тільки в Україні, а й у всій Східній Європі вийшли на політичну арену, в принципі ми можемо сказати, все через погроми 1880-х років, що стало поворотною точкою, але разом з цим ми бачимо інший бік політики єврейства. Вона була єдина, вона була розрізнена між собою, спроби об'єднати обернулися різними політичними рухами, які до кінця ХХ століття повністю зникли [41].

Необхідно розуміти при цьому, що до кінця ХІХ століття ситуація була важкою не тільки в Західній Європі, а й у Східній та в Україні. Після відомих нам подій відбувалася трансформація, навіть перші спроби з'їзду всіх Східних євреїв у Катовіце, 1884 року, під головуванням, тоді сіоністського діяча Пінськера не дало величезних результатів. Єврейська громадськість

залишалася розрізненою і все залишалось такою ж, є введена благодійність і пропозиції про еміграцію за кордон, туди де менше відбуватимуться напади та грабежі. Тобто основним методом виживання діяльності і політичного існування ґрунтувався на благодійність найпростіших або найбагатших (мається на увазі вийшли із загальних імперських рамок) єврях. Також варто згадати, що євреї неодноразово користувалися, хоч і рідкісними, але зв'язками серед вищого суспільства та видатних політиків при владі, і при цьому вони не часто користувалися ними. Та й самі євреї, що змогли вирватися з нижчого ступеня якого так переважно бачили і не давали вийти євреям.

Сама політична діяльність у вигляді партій і чітких позицій хоч і були вже засновані в 1890–х роках, маючи за основою деякі популярні ідеї, як соціалізм, автономізм і навіть лібералізм. Проте єврейська, політична машина, якщо говорити загалом, не поділяючи їх у відданість якого дибо світогляду запустилася повною мірою лише початку ХХ століття. Саме з початку нового тисячоліття можна вважати повноцінною політичною діяльністю євреїв, що виборювали свої права для визнання їх як повноцінних громадян в імперії, як у російській, так і в Австро–Угорській [34].

4.2. Соціалізм та єврейське бачення майбутнього при ньому.

Як нам відомо, домінувало світогляд сіоніського типу в Східній Європі і в тому числі в Україні. Це не є помилковою думкою для багатьох дослідників, але тут варто сказати, як ми вже можемо з упевненістю сказати, що бачення наймайбутнього єврейського життя було різноманітним і не єдиним. Сіонізм став одним із кількох таких можливих шляхів, хоч і найбільш популярним і тут постає питання, як окрім сіонізму виник соціалізм, чому він став таким популярним серед віруючих людей або тих, хто хотів триматися окремо від усіх інших національностей, щоб зберегтися разом, як інший народ? Нам же відомо, ким працювали здебільшого самі євреї, прості робітники, які займаються шиттям, виготовленням взуття і само собою в торгівлі або будь–якій іншій роботі, щоб вижити, зовсім не цураючись того,

що вони роблять. Так само ми знаємо, що здебільшого багато єврейських журналів та періодичних видань, що випускалися на той час у східній Європі і в тому числі на території України, були спрямовані на простих, робочих людей. Незважаючи на величезну і таку відому популярність сіоністської ідеї про створення держави їй на противагу виступив ще один рух, не настільки величезного масштабу, але який мав свій вплив на умови єврейства в Східній Європі [26].

Сіонізм пропонував державу, без якої самі євреї вже не можуть обходитися, адже це є головним критерієм існування євреїв не лише як нації, а й власної безпеки, маючи будинок. Разом з цим з'являється ще один рух, Бунд або якщо говорити конкретніше перевівши «Загальний єврейський робітничий союз», був створений у Литві його столиці Вілнюсі, 1897 року, як різка відповідь тих учасників, що не були згодні з крилом сіоністів. В ідеологічній основі Бунд мав характерні марксистські, соціалістичні ідеї, разом із єврейською автономією та ідишизмом.

Їхнє сприйняття сіонізмом було негативним, але чому? Тут виникає природна проблема того, що сіонізм не міг регулювати багато законодавчих і правових проблем, як пов'язаних наприклад з жителями Палестини, що пустили явно своє коріння з тих самих часів, коли євреї покинули свої рідні землі, так і всередині єврейського суспільства. Однією з проблем стала явна нерівність перед євреями, оскільки були як підприємці, що вибилися в люди та європейське світло, так і прості робітники, і навіть ті, хто встиг відчувати гоніння та жах. Так само був аргумент у бік Східних євреїв, що вони відчували більше утисків у правах, ніж самі євреї з Центральної чи Західної Європи, в яких держави намагалися припинити і зрадити суду будь-які спроби безчинства на будь-якому ґрунті, як наприклад у тій же Австро-Угорщині, до якої входили землі Західної України. Для Бунд були всі відомі ті недоліки, що були у сіонізму і вони були однаково схожі на те, що вони повсякденно стикалися весь період свого життя під суворим наглядом

царської влади, коли ти боїшся не тільки місцевих людей, а й саму владу країни [37].

Тому їх можна вважати тією групою єврейства, які мали «реалістичний» погляд на реалії, що стосуються рідної землі на території Палестини та орієнтуватися на робітників. Спроба змінити все з низу вгору, де б проявлялася робоча воля, адже Бунд проявляв змішання автономізму і соціалізму. Можна вважати цю партію досить індивідуальною серед інших єврейських партій того часу, адже на початку ХХ століття з'явилася ще одна партія марксистського, соціалістичного типу, Поалей–Ціон, заснований 1900 року, в Катеринославі, нинішнє місто Дніпро. Ця партія мала великі відмінності, хоча обидві мали соціалістичне світогляд. Однак відмінності є в наступному, Бунд на відміну від Поалей–Ціон виступав за автономізм єврейського населення на території, де вони проживали і не мали на меті створення державності. Ще одним важливим кроком – антисіонська політика з якого витикала і проти івритська діяльність, тобто не прийняття івриту, як головної мови, а залишаючи ідиш, мова комунікацій, якою була серед простого єврейського люду і використовувалася в багатьох сферах їхнього життя [38].

Якщо брати обійдене, то Бунд виступав за права і життя євреїв на тій землі, де вони жили, а не перезжати кудись або створення держави, виступаючи за їхню автономність. Можна пов'язати таку поведінку чи формування світобачення (соціалістичного характеру), саме через те, що євреї стали цікавитися замкнутим колом, лише проблемами пов'язані з євреями, переходячи вивчення світової економіки, і навіть функціонування громадянського права. Хоча з іншого боку така діяльність вивчення цих двох факторів була у багатьох сіоніських діячів Теодор Герцль, Леон Пінскер та Володимир Жаботинський, всі вони були впевнені, що «традиційним» є шлях, який може вирішити багато їхніх проблем є створення державності. Разом з цим такі особи, як Пінскер, Жаботинський стали натовп значущими в єврейському русі в Східній Європі, що вони могли заручитися впливом

більшості для поставленого завдання. Бунд був іншим, він збирав не просто робітничий клас, а виступав за автономність єврейства на тій землі, де вони вже проживали і не вважали це чимось ганебним. Одночасно як би дивно це не прозвучало вони носили у своєму ідеологічному характері носили Єврейського просвітництва (Хаскалі), навіть те, що вони виступали за якусь відлікувальні моменти в рівному суспільстві, партія намагалася досягти об'єднання. Тобто виступаючи за слиття з багатьма іншими соціалістами у Східній Європі того часу, зовсім не приховуючи цього [26].

Єврейський соціалізм за своєю формою, якщо наводити саме на прикладі партії Бунд, що залишалася на території російської імперії (а потім варто відзначити продовжувала свою діяльність навіть після її розпаду, створивши філії на її уламках) намагався принести демократію. Проте разом із цим треба розуміти, що сьогоденне бачення демократії та того, як його представляли тоді євреї, соціалісти були різними. У наш період демократична боротьба між партіями найчастіше відбувається безнасильно і за принципом вибору, які принесуть передбачуване благо при його встановленні. Беручи ж момент початку ХХ століття, демократичне бачення Бундизму є спочатку саме мета те саме рівність, права індивідуальності і економічного самостану, хоча сам собою демократизм є вічну критику. Адже не дивлячись на так званий «правлений чи кращий» вибір, який ти зробив, ти можеш бути незадоволений ситуацією, що склалася, що ж справила і так само усвідомлення того, що ти зробив цей вибір, а з ним приходять нова боротьба влади. Тим самим створюється вічне коло боротьби і невдоволення, яке можна вирішити.

Бунд не був сам собою демократичним і хоч певною мірою намагався бути по суті своєю таким бути, адже в його лавах були як діти, так і жінки. Тут є цікаве зауваження, що з самого сіонізму витекли або відкололися і створилися деякі партії, які існували все ХХ століття і згинули, а деякі досі залишилися, але головне те, що дослідження і праці присвячені ідеологічній частині сіонізму, але ніхто не брав увагу самих людей, що їх співсатвляє. Чи

то єврейська інтелігенція чи амха (так званий простий люд) були одночасно разом і так само різними і роз'єднаними за статусом і становищем, у тому числі само собою матеріальним [41].

Склад з яких складався сіонізм або інші партії досить незрозумілий і складний для аналізу через нечисленну інформацію і найдостатнішу базу не сформовано, але є деякі відривчасті статті, які згадують ймовірну класи. Сіонізм включав здебільшого саме інтелігенцію, що відбулися євреїв підприємців, а також торговців і тих, хто мав малий бізнес, серед цих людей і були прості робітники, і трудящі, але вони не були тим основним кістяком, який рухав справу про єврейську державність уперед. Що ж стосується соціалізму в єврейських колах, то вже було згадано, що їх було кілька, Поалей–Ціон, Бунд, разом з цим існували й інші робітничі партії, такі як Соціалістична єврейська робітнича партія (СЕРП) і Сіоністсько–соціалістична робоча партія (СРПП) простий єврейський робітник. Ні, серед засновників і продовжувачів справи можна побачити особистостей, які так само становили інтелігенцію, хоч слабку і пригнічену еліту, яка знала іврит і була вихована так само у всіх традиціях, що здобула відмінну освіту. Разом з цим вони симпатизували радикалізму серед соціалістів у революційний період і будучи вихованими в просвященних сім'ях (мається на увазі представників руху хаскалі і маскілім, що залишився), були спрямовані тільки на класову і правову боротьбу. Незрозуміло й те, що такі гучні назви партій могли себе не виправдати, адже всі ці партії, що залишилися і функціонували до 1917 року, або трохи пізніше відразу злилися з більш міцними соціалістичними, і що головне не єврейськими партіями [32].

Тим самим ми швидше бачимо, що єврейський соціалізм у Східній Європі, який став величезним предметом для обговорення, адже після революційного року про єврейські руки, що керувала радянською владою або мала на нього вплив, залишилася досі, не дивлячись на те, що вони від самого початку були скоріше жертвами, ніж володарями, як багатьом здається. Революційний період і погроми забив певною мірою їхній дух, і

вони швидше стали прихильниками революційної стихії, яка наростала в царській імперії. Середній клас здебільшого був розділений якраз між сеонізмом та соціалізмом, в Україні ж набув значущості та домінував переважно саме сіонізм, адже на її території було достатньо підприємницьких та філантропічних діячів, які зробили свій значний внесок у розвиток того чи іншого міста України [11].

Ще одним цікавим моментом є діяльність жінок у Бунді, адже сама роль жінки в єврейському розумінні є важливою частиною життя єврея, але разом з цим роль гендера мало досліджувався, а записи його є мало полинами або погано проводилися для підрахунку. Однак за деякими даними можна вважати, що на багатьох великих сіоніських зборах жінки становили приблизно 6%, якщо округлити, а на зборах Бунд, наприклад, із двохсот осіб, приблизно двадцять із присутніх були жінками. І тим не менше кормі сакральних чи релігійних обрядів жінки не посвячувалися в інші справи, особливо для простої робочої сім'ї важко було уявити, як їхня дочка сама вирушає на якісь таємні збори, адже самі збори Бунд проходили здебільшого таємно і вечорами чи ночами [41].

Уявити точну статистику дуже складно і вимагає детального вивчення, але факт залишається фактом, що чи то сіоніський чи соціалістичний рух, жінки впроваджувалися в політичний рух на території Східної Європи та в Україні, не дивлячись на те, що ім'я їх не дуже відомі, хоча приміром, можна навести одну з таких знаменитих осіб, яка була Білорусь. РСР, але було заарештовано і відправлено до трудового табору, де й померла [41].

Величезна схожість ця доля мала і з самою діяльністю Бунда, який розчинився серед іншої, більш величезної соціалістичної, не єврейського руху, який набирала силу в імперії, що розвалюється. Бунд був таким самим явищем, як українські соціалістичні партії, або інших країн Східної Європи, які входили до складу царської імперії, які так само канули в море російської соціалістичної партії. Демократизація як би там було виявлялося, як у сіоніській стороні, так і в соціалістичному таборі, сама ж ідея рівності між

цими двома течіями були не єдиною дивною відмінністю. Так партії неодноразово вдавалися до співробітництва, тільки воно у кожного з них було своє. Сіонізм мав зв'язки не тільки з іншими партіями чи встановлення зв'язків з різною владою та країнами, які були суто діловими у своїй основі, і передбачалася якась загальна вигода з цих відносин між сторонами. Бундизм хоч і так само брав участь у вигідних спілках, але треба розуміти, що вони строго обмежувалися, скажімо так само ідеологічним колом, а точніше з соціалістичними партіями в Польщі, Латвії, Україні та в росії [21].

К концу XIX века были известны случаи, когда приходилось реабилитироваться евреям благодаря суду, ведь известно, что из евреев были и не только предприниматели и ремесленники, но и юристы, как ранее упомянутый в период УНР, Арнольда Давидовича Марголина. Так не мало жизней было спасено от судебной волокиты, которая могла скорее всего могла закончиться не в пользу обвиняемой стороны. Единственными решениями, если они все же решались в пользу обвененной стороны, то не стоило иметь надежду хоть на какие-то выплаты или компенсацию за наветы или убытки [25].

Револуційний період у росії 1906–1907 року став так само важливим для членів Бунда, але якщо серйозно розбирати їх відносини до виборів, то до них вони ставилися абсолютно нгативно. Лише на момент виборів у другі збори Державної думи бундівцям довелося взяти участь у їхніх виборах щоб пройти всередину політичні рішення країни. Бунд же хотів спочатку відсторонитися від цього, адже дуже вагався з питанням чи варто їм брати участь у формуванні політики не єврейського суспільства? Адже лише кінець XIX століття став взагалі для єврейства у Східній Європі та в Україні був періодом реформаторства та автономізму в Єврейському суспільстві, за який вони виступали. При цьому борючись з російськими соціал-демократами і кодетами (конституційними демократами), як, наприклад, сіоністи ж боролися з іноземними владою Британії, Османами, Франції і т.д., одночасно намагаючись з ними домовитися або певними сторонами. Як би там не було

євреї змогли потрапити в Державну думу завдяки таким інтеграторам, які і є тими самими залишками руху єврейських просвітителів, що все ще бачили злиття народу заради самого добра єврейства. Вони ж рухали це взаємовідносини та точки дотику для подальшого продовження справи, яким би воно не було [41].

Так достатньо за другі вибори в Думу дуже позитивно відгукувався Жаботинський у листі Менахем Усишкіну, від 16 квітня 1906:

«Приїхав зараз із Пітера. Вейсенберг сьогодні веде переговори з Ц.К. кадетів і ... телеграфує вам, але надії мало. Нічого, скоро розігнуть, тоді всі будемо в Думі.» [4].

І все ж таки друге обрання Думи не дало тих самих очікуваних і позитивних результатів на яких розраховували багато євреїв з багатьох політичних течій. У саму Думу потрапило лише нещасний 1% із трьох або чотирьох осіб: Абрамсон, Шмуель Гіршевич (Ш. Г. Абрамсон), Йогель, Віктор Юхимович (В. Є. Йогель), Йоффе, Гірш Мойсейович (Г. М. Йоффе), Каценельсон, Нісон Йосипович (Хайм Йосипович). Вони всі були членами партії кадетів, що може нам говорити про якусь угоду між єврейською і не єврейською сторонами, щоб ті могли увійти до парламенту другого скликання. І всі вони були по своїй діяльності юристами, чиновниками малого рангу тощо. Парламент, який мав стати надією не лише для сіоністів чи залишків прихильників інтеграції, а й для бунду так само [41].

Фаткор, через який соціалізм поширився у Східній Європі і зачепив євреїв, стала нестабільна ситуація з меншинами і національностями в царській імперії. Якщо ж Австро–Угорщина намагалася йти до реформаторських рішень для примирення головним чином щоб зберегти своє існування, як єдина імперія, що було дуже спірним, то її східний сусід йшов зовсім іншим шляхом, наскільки це було можливо. Поляки, українці, литовці та багато інших народів чийі землі входили до складу консервативної імперії, яка не хотіла нікому поступатися євреям, здавалися більш проблемним питанням через їх статус і спірність їхнього самого життя та діяльності.

Єврейський соціалізм у Східній Європі відзначився створенням прав союзу під час Першої світової війни, яка стала точкою об'єднання в цілому для всього єврейського робітничого руху. Разом з цим соціалізм, що протиставив себе сіонізму, мав ще одну перешкоду, незважаючи на поступки та пасивність у деяких ідеологічних баченнях Бунд, незважаючи на свою популярність, яка припала саме на період окупації військами союзу Центральних держав. Його члени посварилися так, наприклад, з польською соціалістичною партією та низкою інших через вирішення робочого питання, саме яке місце займали самі євреї в цій сфері діяльності.

І так, поява соціалізму в політичній єврейській сфері є неминучою, і те, що вона відокремилася на початку 90-х років XIX століття від загального сіоніського руху, свідчить про те, наскільки бурхливо розвивалася політична думка євреїв у Східній Європі та в Україні. Адже навіть після того, як багато сіоністів по можливості залишили східну частину континенту та Україну в період війни, зокрема й єврейські соціалісти (мається на увазі Поалей-Ціон), самі євреї соціал автономісти продовжували свою діяльність. Так у період окупації тривали збори, наприклад, у Кам'янці-Подільську 1918 року і т.д [24].

4.3. Політичне становище євреїв на теренах України на початку XX ст.

Як вже знаємо єврейська думка формувалося досить довго і ретельно, не відразу, але завдяки низці не дуже приємних подій вони стали показувати свою позицію. Спочатку через живопис та публіцистику з періодичними виданнями до створення рухів разом із першими політичними партіями. Однак навіть при створенні різних партій та програм кожна зі сторін сподівалася, що саме цей шлях буде сприятливішим для подальшого існування євреїв у тій чи іншій країні або створення своєї нової держави. Розрізненість у деяких питаннях чи бажання створити собі місце стало важким питанням. Так видно, що саме єврейське питання постало, хоч би як банально це звучало перед самими ними [40].

Нам тепер добре відомо, що ХІХ століття стало скоріше стало переломним не тільки тому, що єврейство зробило вирішальний розворот, причому сильне від інтеграції до домінуючого суспільства у бік власного автономізму. Так само можемо сказати, що цей бурхливий воістину вік був періодом не тільки внутрішнього повороту, що змінило думку і сприйняття всього їх оточуючого, а й наростання діяльності та досвіду в політичній, а також громадській діяльності країни, як це робили поляки, українці в Австро–Угорщині та російській імперії. Їм необхідно було швидко, як це робили їхні побратими сіоністи в Центральній та Західній Європі, так само побудувати єдину систему було тут. Україна стала центром сіонізму і як зараз знаємо здебільшого єврейський автономний соціалізм бузувався в Польщі, Білорусі, а також у низці Балтійських країн, що дозволило побудувати друге за величиною політичне у Східній Європі, яке також зачіпало трохи Україну. При цьому слід зазначити, що кінець ХІХ століття відрізняється для діяльності євреїв політикою на Західній Україні, в Галичині, де склалися невеликі партійні перетворення. Наприклад як Єврейська соціал–демократична партія Галичини, що в 1920 році, злилася в 1920 році з Бундом, Поалей–Ціон, який так само функціонував, як до певної міри філія на території імперії, партія "Шомер Ісраель", що мала схожі ідеї та програму інтеграції. Котре виступало у схожому напрямі, як "Шомер Ісраель", але у пропольську сторону [49].

Щодо ХХ століття тут відбувається по–справжньому розквіт самої політичного руху, завдяки так само ряду подій дозволило звалитися Чорті осілості і багатьом заборонам, що багато століть дискримінувало або обмежувало євреїв та їхню діяльність в імперії (мається на увазі в російській імперії).

Безумовно Перша російська революція 1905–1907 років стала надією і шансом, але не мала характерних основ, як деякі дослідники припускають, що ця подія могла нести в собі і єврейський характер для розвитку подальшої боротьби. Таким чином революція або мирна демонстрація стала тією

краплею, яка підняла після того, як впала в загальне, спокійне море царської імперії справжню бурю обурення і через страйків, що поширилися, з безліччю громадських протестів, що практично дійшли до відкритого протистояння з царською владою змусили цей бік можна з упевненістю сказати. Маніфест від 17 жовтня, створення надалі самої Державної парламенту (Думи), дало євреям у російській імперії можливість на пряму вийти і впливати на рішення або висувати свої пропозиції, період конституційного спрямування. Обиралися ж такі кандидати самими євреями і за допомогою своїх же сил [41].

З можливістю участі у парламенті та політичній грі потрібно розуміти, що тоталітарна імперія не мала схожого досвіду, як це було в більшості європейських країн імперій, де пройшло достатньо часу для освоєння демократичних та парламентських перетворень. російська імперія ж не мала і не хотіла такої зміни, вона в собі розділена на безліч груп, партій що розпирали її зсередини, навіть ті ж консервативне оточення, що хотіло звернути всі революційні перетворення в знову мала протистояння між чиновниками і дворянами до того періоду через особу імператора. Разом із добрими подіями відбувається і щось неприємно, що нагадує євреям про складність їхньої діяльності, а саме після прийняття Жовтневого маніфесту 1905 року відбуваються цього ж місяця низка єврейських погромів по всіх територіях України (що охопили Бессарабську, Чернігівську, Катеринославську, Херсонську, Київську губернії). 18 до 29 жовтня, 1905 року. Чимало було жертв у містах у Південних територіях України, які були густо заселені та становили хаотично до 12% населення міста [41].

Можливо саме через цю подію можна зрозуміти послідовність появи такої сили, що бореться, яка охопила не тільки людей середніх років, а й молодь. Разом з цим відбувається і популярність багатьох партій та течій, як сіонізм та Бунд зі своїм єврейським автономним соціалізмом. Хоча імперія і мала досвід із боротьбою національних сепаратистів, царська влада ставила собі питання про розв'язання цієї проблеми, яку вони й створили.

Міністерство ж намагалося знайти можливість створити “допомогу” у справах євреїв для створення якоїсь альтернативи, поки вони остаточно розберуться з загрозою, яка могла йти від них. Навіть про створення легальної діяльності соціалізму для домовленості не лише з єврейськими групами, а й іншими революційними партіями під управлінням влади та поліції, що називалася “Зубатовщина”, назва якого носила на честь свого засновника ідеї, не дала величезного результату. Разом з цим можна згадати погром у Кишиневі, 1903 року, який став першим поштовхом до міграції євреїв, що живе в царській імперії, виїхати за кордон.

З таким ходом справ багато політичних кіл у більшості своїй автономного, соціалістичного характеру, що залишився, вирішили вести іншу інформаційну боротьбу. Беручи курс не те що буде краще, а підначувати до розв'язання нової боротьби та революції, стверджуючи, що це буде лише гірше.

У самій Державній Думі було так само панувала запекла розбіжність щодо самого єврейського питання, перкачевавшого з вершин влади до парламенту. Самі євреї і депутати яких обрали євреї виступали з промовами про розв'язання проблем, як депутат Максим Вінавер і М. Я. Острогорський, а також зі своїми більш не сдержаними і палкими промовами виступав у парламенті Шмарьягу Левін сіоніст, чия фігура показувала нам, що частина сіоністів ще залишалася в ній. Всі вони виступали за рівність і можливості всіх народжень, якщо не до єдності, то до рівних прав для всіх. Навіть незважаючи на це в Думі були створені перші кроки до створення подібного документа і комісія з вивчення даної пропозиції про громадянську рівність, проте стався розпуск через нетерплячість влади, що призвело до другого скликання парламенту, а всі починання щодо створення даного проекту були заморожені або швидше забуті, як діяльність першої Думи в цілому [19].

Діяльність другого парламенту була менш ліберальна, в тому числі само собою і до євреїв. Особливий консерватизм і нетерплячість до самих єврейських пропозицій зустрічалися депутатами дуже зневажливого

характеру. Ще одним важливим моментом, що вплинуло на популярність і ефективність єврейської політики в цілому є підписання Виборзької декларації 22 жовтня, 1906 року, що поставило самих євреїв у вельми жорсткі рамки, якщо не спроба вищої влади і консервативних кіл відсунути спроби єврейського політичного руху. Сама поява такого документа обумовлена рішенням царської влади про розпуск парламенту і друге, відтягування, як деякі політичні кола вважали, вільних перетворень. Сам же документ закликав до повного ігнорування багатьох сувих функцій, таких як сплата податків, вступ до армії та ряд інших важливих моєнтів для функціонування країни, але цей заклик був швидко пригнічений, а депутат М. М. Вінавер (що є виборцем від єврейства) виступав з цією ідеєю був розчарований у всіх майбутніх спробах [16].

Таким чином, момент хоч якось вибрати права за свою свободу і разом з цим для всіх народів в імперії була безповоротно опущена, а багато депутатів, які виступали за ініціативу єврейського захисту, подали у відставку від такої діяльності. Діяльність Фолксгрупе (Folksgrupe) «Народної групи», заснована в 1906 році юристами, а самі діячі були членами антисимітської програми, але варто врахувати, що єврейська політика є хаотичною і багатоідеологічною певною мірою. Варто сказати, що вони й між собою намагалися домовитися, тому це може пояснити на прикладі діяльності Жаботинського, який часто приїжджав з Одеси до Петербурга для участі у закритих зборах чи конференціях між партіями. При цьому укладаючи спілки з різними сторонами, як кодети чи соціал-революціонерами, було досить для них прийнятно [18].

Друге скликання до парламенту, як вже знаємо, євреї займали лише чотири крісла, а ті, хто бажав знову зі старих депутатів, були не дозволені до виборів через арешти котрі відбулися після Виборзької декларації 1906 року. Особливих прогресів у справі не спостерігалось через внутрішні проблеми та розбіжності в єврейському політичному русі. Так у третьох зборах парламенту було лише два єврейські депутати, а у четвертих лише три. Все

це через те, що конервативна або так звана домінуюча більшість, що відноситься себе до домінуючої нації (тобто до росіян), бажала скоротити небажаний вплив і появу в парламенті різних партій, чи то ідеологія, чи релігія, адже в першій думі засідали багато національних партій, як українці, так і українці. Ще однією проблемою було питання про виступ у Думі (ще першого скликання), як окрема єврейська партія, але ці пропозиції дуже швидко зустрінено з неприхованим роздратуванням [16].

Проблема в даному моменті була їхня внутрішня боротьба, коли були вибори до ще першого парламенту, ідея про єдину єврейську партію в якій засідали лише одні євреї мала величезні дискусії та суперечки. Адже все ще залишилися, як знаємо ті, хто ще дотримувався курсу інтеграції в імперське товариство і той же М. М. Вінавер, і Folksgrupe була зосереджена на тому, щоб інтегрувати євреїв у загальне імперське простір. Однак, як у всій це важкій системі взаємодій між єврейськими і різними партійними союзами, і ідеологіями можна простежити все ж таки єврейський соціалісти, єврейський автономізм, інтеграційна програма або сіонізм – вони виступали за становище і права євреїв у російській імперії, що стало точкою спрчинення. Хоча пізніше, як можна стверджувати в період Першої світової війни і розпад російської імперії змінив розклад справ та розвиток політичного розвитку, адже євреї здебільшого, якщо вони не були соціалістами виїхали за кордон або залишили європейський континент для створення свого нового життя. Разом з цим в передреволюційний час були не раз спроби створити всеімперський (тобто в російській імперії) єврейський конгрес, але вони щоразу провалювалися, воно і не дивно, що через багато ідеологічних і політичних причин євреї не змогли домовитися про щось більше, окрім питання про громадянське право і розширення [17].

Підсумувати можна тим, що саме розвиток політичної самостійності та відстоювання своєї позиції призвело до внутрішнього розлому, а це призвело не просто до створення єдиної партії яка б виражала національний інтерес їхнього народу у складі імперії. Така різноманітність політичних систем, які

були скоріше програмою і закликком для майбутнього життя їхнього народу призвели до суперечностей. Внутрішня боротьба, яку вони вели була скоріше зятятим поклонінням тому чому самі євреї раніше поклонялися, а саме віра в те, що Бог є у всьому і що він їх веде, ось тільки ця віра стала змінювати свою форму, свою маску, замінивши її ідеєю про рідний дім і землю предків під прапором сіоністів чи то автономне своє значення серед інших представників народностей.

І тим не менше саме сіонізм завдяки своїй тактиці з рішенням переїзду з неспокійного регіону Східної Європи, що вже на повну силу був революційним і чекала тільки моменти щоб спалахнути з новою силою, стала саме період Першої світової і розпад російської імперії з подальшим періодом Громадянської війни, що торкнулося і відродило 7 переїхати до Польщі чи Західної Європи, а звідти за океан до Америки. Навіть ця міграція стала з'єднаною в цілому тієї частини сіоніського руху, що працювала довгий період часу на території Східної Європи та в Україні, давши не менший поштовх до розвитку ідеї про свою власність і право, якщо не громадянина, то голос національної меншості, не дивлячись на те що вона становить 4% єврейського населення в російській імперії (і тільки на території Смуги осілості), а в Україні, якщо округлити то це 9%.

ВИСНОВКИ

Таким чином опрацювавши джерела та літературу можу зробити висновки, що процес формування, розвитку та розповсюдження сіоністської ідеології на українських землях наприкінці XIX– на початку XX ст. дали можливість простежити дуже складний перебіг, з інтенсивним та різноманітним наростанням становлення сіонізму в умовах суспільних трансформацій, у тому числі й зростання антисемітизму, з подальшим вирішенням цієї проблеми. Цьому сприяв швидкий спектр розвитку в суспільстві, політичних та ідеологічних факторів які пройшли довгий шлях перетворення через ідеологічну літературу та публіцистику з журналістикою. Вони в свою чергу вирішили подальше життя єврейських громад, відмовляючись від довготривалої позиції невтручання, приймаючи будь-який розклад подій з покірністю, створюючи нову модель самоорганізації та шукаючи власний «національний» проєкт.

Насамперед треба взяти до уваги, що кінець XIX – початок XX століття став важливим переломним моментом для всього єврейства в тому числі й на теренах України. Традиційна форма життя в штетлях, закриті суспільства, наділені незаперечним авторитетом і впливом релігійні діячі з самим багатовіковою системою нейтралітету стала поступово руйнуватися під впливом змін зовнішнього світу, з багатьма трагічними подіями, яка стала розвиватися у громадську діяльність і нове об'єднання. Соціальні реалії породили зростання антисемітських настроїв з боку імперської влади, погромів та системну дискримінацію з подальшим утвердженням законів, що лише більше загостило питання про виживання та існування єврейських громад. Все це посприяло формуванню етапів та діяльності, як ідеологічної літератури, а також публіцистика, що надалі еволюціонувала в сіоніську діяльність.

Одним із ключових висновків є те, що розвиток сіонізму не був виключно механічно принесений із Західної Європи або інші ідеї, що

послідували: переїзд за кордон (міграцію) для пошуку кращого життя, наприклад Америки, повернення до землі своїх предків в Палестину. Україна та всі Східні території Європа стали центрами становлення політичного сїонїзму це за статистикою 30% від загальної кількості послїдовників сїонїзму, оскїльки тут існувала величезна концентрація єврейського населення через закон російської імперії про межу осїлості та заборону євреям її перетинати. Активна громадянська діяльність— інтенсивний розвиток видавничої справи та журналістики, а з іншого боку – продовження жорсткої дискримінаційної політики з боку імперської влади. Саме українські міста стали центрами, де зародилися перші сїонїстські рухи, як Одеса, Київ, Харків, Катеринослав (зараз Дніпро), Кременчук та інші. Всі ці міста стали центрами, де функціонували “Ховевей–Цїон”, працювали відомі публіцисти, письменники філософи, де формувалися самі основи різноманїтних політичних рухів.

Особливу роль відіграло і місто Одеса, яке стало одним із головних центрів єврейського життя в усьому Причорномор'ї і ставши тимчасовою благодатною “столицею” на Півдні України. Саме тут працювали Леон Пінскер, М. Л. Лілієнблум, Ахад Гаам, Менделе Мойхер Сфорїм і функціонував Комїтет “Ховевей Цїон” і тут функціонували видавництва, періодики, освітні заклади, які у свою чергу формували політику нової єврейської свідомості. Разом з цим вона стала символом поєднання інтенсивного розвитку єврейського руху та поєднання традицій.

Важливу роль відіграло і взаємини між українським та єврейським народами. І хоча громадськїсть зберїгала величезний період стереотипи про постійну ворожнечу між двома народами, факти свідчать про дуже складну картину цих складних відносин. У період ХІХ столїття українська та єврейська інтелїгенція мала схожі процеси відродження у багатьох сферах діяльності та переформатування своїх поглядів та позицій, які у свою чергу не рїдко зближували їх. Між ними існував конфлікт (особливо ґрунтї

соціально–економічних протиріч) і водночас співробітництво особливо у плані.

Так українські діячі– Іван Франко, Михайло Грушевський, Павло Грабовський– виступали проти антисемітизму та закликали до солідарності між двома народами. Євреї ж, у свою чергу, дуже пильно стежили за розвитком українського руху і так само позбавлялися старих стереотипів на рахунок українців. Взаємний інтерес, критика та співпраця стали фундаментом політичних процесів у період УНР.

Подальший аналіз розвитку сіоністської думки показує, що ідейні джерела східноєвропейського сіонізму були значно ширшими та різноманітнішими, ніж просто реакція на антисемітизм чи погроми. Певною мірою він сформувався як синтез релігійного традиціоналізму, як окремого націоналізму в деяких аспектах, ставши інтелектуальним ривайвелізмом, проти себе залишаючи з вельми консервативними групами так і проти ліберальних та інтеграційних прихильників Хаскали. Ідеї Ахад Га–Ама про культурний центр у Палестині, публіцистика Льва Пінського про “автоемансипацію” і Лілієнблюма про неможливість асиміляції стали вихідною точкою нового етапу формування нового типу єврейства– політично освіченого, активного, спрямованого самовизначення. Саме сам контекст–пригнічення, нестабільність, перехідність–зробила сіонізм відповіддю на внутрішню кризу, перехідність–зробивши сіонізм відповіддю на цю саму нестабільність у єврейському суспільстві.

Водночас, дискусія про шлях майбутнього єврейства були односторонньою. Як було показано, гостре ідейне протистояння між сіоністами, бундистами, інтеграціоналістами та ортодоксами стало характерною рисою для політичного життя євреїв наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Різні групи пропонували різні моделі: від повної інтеграції до автономії, світського націоналізму до релігійного відродження. Суперечки між цими течіями сприяли формуванню зрілої політичної діяльності та критичного мислення всередині громади. Хоча в історіографії зазвичай

зосереджували увагу на певному протистоянні конфліктів між сіонізмом і бундівцями з іншими релігійними чи рештками інтернаціоналістів, реальна політична палітра в єврейському суспільстві була набагато ширшою. На відміну від сіоністів чи членів Поалей Ціон, для бундівців питання про еміграцію та створення власної держави не було абсолютно пріоритетним. Саме напруга між національним та соціальним підходами створила достатню основу для тривалих суперечок та дискусій не лише між сіоністами та бундівцями, а й для всього єврейського руху в Україні.

Істотний внесок так само внесли у формування національної свідомості євреїв України, письменники та діячі на ідишській та івритській, ідеологічній літературі: Шолом Алейхем, Менделі Мойхер Сфорім, Ахад Га Ам, що не лише відбивали реалії соціальної нерівності, а й пропонували нові моделі критично ідеологічного мислення. Так друковане слово виконувало роль “будинку вчення” на той час (як підкреслював сам Ахад Гаам). Газети "Схід", "Фрайнд", "Майбутнє" та інші становили величезну частину основи для внутрішнього діалогу і боротьби за право голосу в суспільстві. Публіцистика ж відображала не тільки ідейні суперечки між різними течіями, що хаотично розвивалися в єврейському суспільстві, а й формувала новий вектор політичного мислення і позицій, в якому єврей переставав бути пасивним об'єктом дискримінаційних обставин і поступово перетворювався на активного суб'єкта політичних і суспільних процесів. Література та публіцистика стали інструментами політичної та суспільної мобілізації, осередками критичної думки та засобом формування національної свідомості.

Самі українські землі відігравали ключову роль у становленні модерного єврейського руху, який пізніше набув світового значення. Саме тут було закладено основи сіонізму у Східній Європі та Україні, де сформовано нову політичну генерацію, що згодом визначить майбутнє єврейського народу. Досвід українського так і східноєвропейського єврейства

став невід'ємною частиною історії сіоніського руху та значною мірою вплинув на перебіг подальших подій, у тому числі державотворення Ізраїлю.

Єврейське суспільство в Україні наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ століття переживало глибоку внутрішню трансформацію, спричинена модернізацією, урбанізацією, кризою застарілості традиційних інститутів, які не бажали трансформувати чи вийти з політики ізоляціонізму для вирішення проблеми зростаючого антисемітизму.

Таким чином, видно, що розвиток сіонізму та інших єврейських ідеологічних течій в Україні на зламі ХІХ– ХХ століть є невід'ємною частиною широкого єврейського процесу модернізації. Досвід українського єврейства та східноєвропейського є ключовим для розуміння того, як розвивалися політичні рухи, які можуть формувати швидко наростаючі, національні рухи, змінюючи суспільні структури та прийняти глобальні історичні зрушення.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.

Джерела:

1. Ahad Ha-Am. Selected Essays: Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1912. P. 110–111. URL: <https://archive.org/details/ahadhaamessaysle0000ahad/page/110/mode/2up> (дата звернення: 03.12.2025).
2. Goldenshteyn P. –D. The Shochet: A Memoir of Jewish Life in Ukraine and Crimea. Volume One / Presented and Translated by Michael Rotenfeld. New York : Touro University Press, 2023. URL: <https://www.academicstudiespress.com/9798887193557/> (дата звернення: 03.12.2025).
3. Goldenshteyn P. –D. The Shochet: A Memoir of Jewish Life in Ukraine and Crimea. Volume Two / Presented and Translated by Michael Rotenfeld. New York : Touro University Press, 2025. URL: <https://www.academicstudiespress.com/9798887196138/>
4. Jabotinsky Institute: About Us : [веб-сторінка] // Jabotinsky Institute. URL: <https://en.jabotinsky.org/about-us/jabotinsky-institute/> (дата звернення: 03.12.2025).
5. Jacob Dinezon: [веб-сторінка] // Jacob Dinezon: Beloved Uncle of Modern Yiddish Literature. URL: <https://www.jacobdinezon.com/about-us/> (дата звернення: 03.12.2025).
6. Nethanel L. European–Jewish literature: [article]. Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe. 2022. URL: <http://show.ernie.uva.nl/jew-4>. DOI: <https://doi.org/10.5117/9789462981188/ngPW2X96bPGLbAcYIRYL1Woz> (дата звернення: 03.12.2025).
7. Sholem Aleichem. The Letters of Menakhem–Mendl and Sheyne–Sheyndl and Motl, the Cantor's Son / Translated and with an Introduction by Hillel Halkin. New Haven and London : Yale University Press, 2008. URL:

<https://www.perlego.com/book/1089458/the-letters-of-menakhemndl-and-sheynesheyndl-and-motl-the-cantors-son-pdf> (дата звернення: 03.12.2025).

8. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe: [веб-сайт] / General editor: Gershon David Hundert. New York: YIVO Institute for Jewish Research, 2025. URL: <https://encyclopedia.yivo.org/> (дата звернення: 03.12.2025).

Література:

9. Андрійчук М. Ю. Українсько-єврейський дискурс: висвітлення міжнаціональних взаємин у друкованих виданнях Наддніпрянщини (60-рр. XIX ст. – початок XX ст.) : дис. канд. філол. наук. Київ : НТУУ «КПІ», 2013. 224 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/ac622797-7d28-4ba7-8bd8-dc9bd4e94f1d/content> (дата звернення: 04.12.2025).

10. Біло О. В. Стереотипи єврея в уявленнях українців (XIX – поч. XX ст.). Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2013. № 33. С. 34–38. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10139> (дата звернення: 04.12.2025).

11. Васьків, Н. Українсько-єврейські взаємини у програмах та діяльності УНДП (1899–1914). Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2014. Вип. 15. С. 72–84. <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/8-1.pdf> (дата звернення: 04.12.2025).

12. Грибовський В. Єврейсько-українські взаємини доби імперій (кінець XIX – початок XX ст.). Львів : ЛНУ ім. Франка, 2018. 198 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/8-1.pdf> (дата звернення: 04.12.2025).

13. Дарда О. Публіцистична діяльність В.Є. Жаботинського в українській і європейській культурній спадщині. Сіверянський літопис. 2021. № 5. С. 225–231. URL: <https://share.google/XJ5tUveG1i8Y33L3W> (дата звернення: 04.12.2025).

14. Дворкін, І. Єврейські погроми кінця XIX – початку XX ст. у сучасній українській історіографії. Українознавчий альманах. 2021. Вип. 29. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.9>. (дата звернення: 04.12.2025).
15. Дячук В. С. Громадсько–політична діяльність євреїв на Правобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2018. Вип. 28. С. 138–144. URL: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped> (дата звернення: 04.12.2025).
16. Естрайх Г. Єврейські політичні рухи в Україні початку XX століття. Київ : Критика, 2015. 256 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/ievrejska-hromadsko-politychna-dumka-khkh-pochatku-khkh-storichchia-v-ukrainimonohrafiia/> (дата звернення: 04.12.2025).
17. Кальян С. М. Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX– початок XX ст.) : монографія. Полтава: Довкілля–К, 2009. 336 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/kalian-s-ie-ievrejska-spilnota-u-politychnomu-protsesi-na-terenakh-pidrosijskoi-ukrainy-seredyna-xix-pochatok-xx-st> (дата звернення: 04.12.2025).
18. Кудрик Г. І. Єврейська політична думка в Україні на зламі XIX–XX ст.: монографія. Київ: ІФ НАНУ, 2018. 284 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/ievrejska-hromadsko-politychna-dumka-khkh-pochatku-khkh-storichchia-v-ukraini-monohrafiia/> (дата звернення: 04.12.2025).
19. Левітас Ф. Л. Українсько–єврейські відносини 1919–1920 рр.: подолання стереотипів національної пам’яті. Український історичний журнал. 2018. № 4. С. 136–152. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/levitas_ukrainsko.pdf?utm_sourc (дата звернення: 04.12.2025).
20. Монолатій І. Єврейський дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери (кінець XIX– початок XX ст.). *Judaica Ukrainica*. 2012. Т. 1. С. 73–110. URL: <https://tinyurl.com/7rtyc67k> (дата звернення: 04.12.2025).

21. Меїр, Н. Євреї в Києві, 1859-1914. Київ : Дух і Літера, 2016. 416 с https://vtoraya-literatura.com/pdf/meir_evrei_v_kieve_1859-1914_2016_ocr.pdf (дата звернення: 04.12.2025).
22. Панченко О. І. Українці і євреї : збірник статей, документів та есеїв / О. І. Панченко. Гадяч : Вид-во «Гадяч», 2006. 392 с. URL: <https://tinyurl.com/8auve53n> (дата звернення: 04.12.2025).
23. Погребська Л. В. Роль сіоністських організацій в культурному житті євреїв Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2021. Вип. 55. С. 121–127. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yohanan_PetrovskyShtern/Shtetl_zolota_doba_ievreiskoho_mistechka/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 04.12.2025).
24. Bartal, I. The Jews of Eastern Europe, 1772–1881 / transl. by C. Naor. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2005. URL: <https://archive.org/details/jewsofeasterneur0000bart> (дата звернення: 04.12.2025).
25. Cohen G. B. Everyday Zionism in East–Central Europe: Nation–Building and the Jewish Question. New York : Oxford University Press, 2023. 272 с. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197607775.001.0001> (дата звернення: 04.12.2025).
26. Frankel, J. Prophecy and Politics: Socialism, Nationalism, and the Russian Jews, 1862–1917. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1981. 686 с. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511572494> (дата звернення: 04.12.2025).
27. Gitelman Z. The Emergence of Modern Jewish Politics: Bundism and Zionism in Eastern Europe. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2003. 275 с. URL: <https://books.google.am/books?id=IWCyZwOodHovopage&q&ffalse> (дата звернення: 04.12.2025).
28. Glaser, A. M. Jews and Ukrainians in Russia's Literary Borderlands: From the Shtetl Fair to the Petersburg Bookshop. Evanston, Illinois: Northwestern

University Press, 2012. 304 с. URL: <https://tinyurl.com/2z8895xt> (дата звернення: 04.12.2025).

29. Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey / edited by G. Nassi. Istanbul : The Isis Press; Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2010. 167 с. URL: <https://www.gorgiaspress.com/jewish-journalism-and-printing-houses-in-the-ottoman-empire-and-modern-turkey> (дата звернення: 04.12.2025).

30. Jewish Literature and History: An Interdisciplinary Conversation / edited by E. R. Adler and S. E. Jelen. Bethesda, Md.: University Press of Maryland, 2008. 338 с. URL: <https://www.psupress.org/books/titles/978-1-934309-13-1.html> (дата звернення: 04.12.2025).

31. Jewish Politics in Eastern Europe: The Bund at 100 / edited by J. Jacobs. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2001. 256 с. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-65324-4>

32. Laqueur, W. A History of Zionism. New York: Schocken Books, 2003. URL: <https://archive.org/details/historyofzionism00laqu/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 04.12.2025).

33. Magocsi, P. R.; Petrovsky-Shtern, Y. Jews and Ukrainians: A Millennium of Co-Existence. Toronto: University of Toronto Press, 2016. 320 p. URL: <https://tinyurl.com/4yy4w5z3> (дата звернення: 04.12.2025).

34. Meir, N. M. Kiev, Jewish Metropolis: A History, 1859–1914. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2010. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Natan_M_Meir/Kiev_Jewish_Metropolis_A_History_1859-1914_anhl.pdf (дата звернення: 04.12.2025).

35. Meir N. M. Stepchildren of the Shtetl: The Destitute, Disabled, and Mentally Ill of Jewish East Central Europe, 1800–1939. Stanford : Stanford University Press, 2023. 272 с. URL: <https://www.sup.org/books/jewish-studies/stepchildren-shtetl> (дата звернення: 04.12.2025).

36. Mendelsohn, E. Class Struggle in the Pale: The Formative Years of the Jewish Workers' Movement in Tsarist Russia. Cambridge : Cambridge University

Press, 1970. URL: <https://archive.org/details/classstruggleinp0000mend/page/n5/>
(дата звернення: 04.12.2025).

37. Mendelsohn E. Zionism without Zion: The Jewish Territorial Organization and Its Struggle for a National Home. Detroit : Wayne State University Press, 2023. P. 412. URL: https://www.researchgate.net/publication/313385932_Zionism_without_zion_The_jewish_territorial_organization_and_its_conflict_with_the_zionist_organization
(дата звернення: 04.12.2025).

38. Mintz, A. Ancestral Tales: Reading the Buczacz Stories of S. Y. Agnon. Stanford, California: Stanford University Press, 2017. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Ancestral_Tales.html?id=v0UkDwAAQBAJ&redir_esc=y (дата звернення: 04.12.2025).

39. Petrovsky–Shtern, Y. The Anti–Imperial Choice: The Making of the Ukrainian Jew. New Haven; London: Yale University Press, 2009. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yohanan_Petrovsky-Shtern/The_Anti-Imperial
(дата звернення: 04.12.2025).

40. Rosenberg, G. Another Zionism, Another Judaism: The Unrequited Love of Rabbi Marcus Ehrenpreis. Other Press LLC, 2025. URL: <https://www.amazon.com/Another-Zionism-Judaism-UnrequitedEhrenpreis/dp/163>
(дата звернення: 04.12.2025).

41. Sachar, H. M. A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time. New York: A. A. Knopf, 1996. URL: <https://archive.org/details/HistoryOfIsraelFromTheRiseOfZionismToOurTimeAHowardMSachar1977> (дата звернення: 04.12.2025).

42. Shkandrij, M. Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity. New Haven & London: Yale University Press, 2009. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17475/file.pdf> (дата звернення: 04.12.2025).

43. Stanislawski, M. Zionism and the Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky. Berkeley, Los Angeles, London:

University of California Press, 2001. URL: <https://www.amazon.com/Zionism-Fin-Si%C3%A8cle-Cosmopolitanism-Nationalism/dp/0520227883> (дата звернення: 04.12.2025).

44. Tartakowsky, E. Creative Cartography: Transmitting Literature and Knowledge Teaching Eastern European Jewish History. Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of the Fondazione CDEC. 2025. Vol. 27, No 1. URL: <https://www.quest-cdecjournal.it/creative-cartography-transmitting-literature-and-knowledge-teaching-eastern-european-jewishhistory> (дата звернення: 04.12.2025).

45. The Ukrainian–Jewish Encounter: Cultural Dimensions / Ed. by Wolf Moskovich and Alti Rodal. Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, Center for Slavic Languages and Literature; Philobiblon, 2016. URL: <https://ukrainianjewishencounter.org/media/02-cultural-dimensions-eng.pdf> (дата звернення: 04.12.2025).

46. Ukrainian–Jewish Relations in Historical Perspective / Ed. by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. Second Edition. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1990. URL: https://ju.org.ua/pict_mod/pictures/79_item_file_howardasterpeterj.poticnyjukrainian-jewishrelations.pdf (дата звернення: 04.12.2025).

47. Vital, D. A People Apart: A Political History of the Jews in Europe 1789–1939. Oxford: Oxford University Press, 1999. URL: <https://global.oup.com/academic/product/apeopleapart9780199246816?cc=ua&lang=en&> (дата звернення: 04.12.2025).

48. Brenner, M., Frisch, S. Zionism: A Brief History. Princeton: Markus Wiener Publishers, 2003. 248 p. URL: <https://www.amazon.com/Zionism-Brief-History-Michael-Brenner/dp/1558763015> (дата звернення: 04.12.2025).

49. Cohen, N. W. The Americanization of Zionism, 1897—1948. Syracuse: Syracuse University Press, 2003. 304 p. URL: <https://tinyurl.com/44pwnb85> (дата звернення: 04.12.2025).

50. Hertzberg, A. The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader. New York: Atheneum, 1997. 648 p. URL: <https://archive.org/details/zionistideahisto0000unse> (дата звернення: 04.12.2025).